

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Katedra pedagogiky

Bakalářská práce

Oldřiška Richter Musilová

Systém předbělohorského konfesijního školství
The Denominational School System in the Period before the
Battle of the White Mountain

Praha, 2012

Doc. PhDr. Růžena Váňová, CSc.

Ráda bych poděkovala vedoucí mé bakalářské práce Doc. PhDr. Růženě Váňové, CSc. za poskytnuté cenné rady a PhDr. Olze Fejtové, Ph.D. za konzultace k tématu mé práce. Současně bych chtěla poděkovat pracovníci knihovny Archivu hl. města Prahy Bc. Markétě Krejčové za pomoc při vyhledání odborné literatury.

.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu

V Praze 19. 3. 2012

System předbřlohorského konfesijního školství

Abstrakt:

Období předbřlohorských dějin patří v kontextu evropského vývoje k etapě, která přinesla mimořádný rozvoj českého školství na úrovni latinské vzdělanosti. Odborná literatura klade v tomto smyslu české městské latinské školství na přední místo v evropském vývoji. Dobový systém latinského školství však byl úzce provázaný s odlišným konfesijním zázemím.

V Čechách vedle sebe existovaly v době předbřlohorské dva základní systémy latinského školství, které se lišily svým konfesijním zázemím. Na straně protestantské to byly latinské školy utrakvistické, fungující pod centrálním dozorem univerzity, a na straně katolické postupně budovaná gymnázia jezuitská, jejichž jednotnou správu i chod zajišťovalo vedení řádu. Obě soustavy škol vytvářely zázemí i pro ideové působení dvou základních konfesijních proudů, na jejichž základě se vymezovaly i základní politické síly v zemi. Konfesijně definované školy vytvářely uvedeným nábožensko-politickým silám prostor nejen pro ovlivňování nastupujících generací obyvatelstva, ale prostřednictvím náboženského vzdělávání podporovaly i formování a upevňování hlavních konfesijních proudů v zemi.

Komparace obou základních systémů latinských škol v předbřlohorských Čechách odhalila řadu jejich společných znaků, ale také odlišností, které souvisely zejména s jejich zaměřením na jiné vrstvy společnosti, ale také s ne zcela totožnými cíly obou školských systémů.

Latinské utrakvistické školství vytvořilo ve sledovaném období skutečně ucelený systém navázaný na místní univerzitu a pokrývající do značné míry celé území království. Konkurenční katolické (jezuitské) školství se koncentrovalo pouze v některých oblastech Čech. Odlišné bylo i zázemí vyučujících. V jezuitských latinských školách zabezpečovali výuku příslušníci řádu, kteří museli všichni povinně procházet pedagogickou praxí. Výhodou jezuitského systému byl dostatek vyučujících, nevýhodou hlavně to, že se na výuce podíleli zejména mladí příslušníci řádu bez větších zkušeností a také jedinci bez předpokladů pro tuto profesi. Díky tomu mohla výuka vykazovat kolísavou úroveň. Latinské utrakvistické školství mělo také zajištěno stálý příliv nových vyučujících, tj. absolventů pražské univerzity, jejichž činnost na školách byla pravidelně ze strany univerzity kontrolována. I tyto školy se však potýkaly s odlivem učitelů, kteří mířili v první řadě do lépe finančně ohodnocených služeb městské správy.

Do značné míry odlišné bylo také sociální složení žáků obou typů konfesijních latinských škol. Utrakvistické školství se koncentrovalo především na mládež, respektive chlapce z městského prostředí, jezuitské školy naopak na mládež z prostředí šlechtického či naopak z chudších vrstev městského i venkovského obyvatelstva, pro něž představovala možnost získat vzdělání i šanci na celkový společenský vzestup.

Oba systémy se opíraly o základy humanistické vzdělanosti a o náboženské zázemí. Utrakvistické školy však kladly větší důraz na sepětí s praxí. Rovněž používané učební texty se na obou školách lišily. Utrakvistické školy vycházely více z učebnic rozšířených v evropském protestantském školství, zatímco jezuitská gymnázia založila výuku více na učebnicích sestavených jednotlivými členy řádu. Vyučování pak v obou systémech využívalo jako základní metodu memorování. V rámci výuky však utrakvistické školy kladly přece jen větší důraz na kulturu písemnou, zatímco jezuitská gymnázia akcentovala více rétorické schopnosti žáků. Všechny zmíněné odlišnosti obou

srovnávaných procesů výuky však nelze chápat jako protikladné tendence, ale spíše jako akcenty na určité prvky výuky, které se uplatňovaly v obou typech škol.

Do vývoje obou konfesijních systémů latinského školství zasáhly v Čechách události bělohorské a následná rekatolizace země. Tento vývoj násilně ukončil další existenci utrakvistických latinských škol a současně vytvořil prostor pro rozvoj katolického gymnaziálního školství, které ve formě i obsahu výuky navazovalo na tradici a zkušenosti obou předbělohorských systémů.

Klíčová slova:

raný novověk, předbělohorské období, Čechy, školství, latinské školy, utrakvisté, katolíci, školní řády

The Denominational School System in the Period before the Battle of the White Mountain

Abstract:

The Pre-White Mountain Period within the European context brought an extraordinary development to the Bohemian Latin education. The experts consider the Bohemian Latin education to be at the forefront in European development at that time. However, Latin Scholar system in this period was very closely connected to two different confessional backgrounds.

In the Pre-White Mountain Period two basic Latin school systems existed in Bohemia, each with a different denominational background. On the Protestant side there were Utraquist Latin schools, existing under the direct supervision of the Prague University; on the Catholic side Jesuit grammar schools were being gradually built under the management of the Jesuit Order. Both confessional school systems formed a nourishing base for the two main religious forces that also determined the basic political powers in the country.

Confessional schools enabled the religious-political powers to influence the upcoming generations and via their religious education they supported and shaped the main religious forces in Bohemia.

The comparison of the two basic Latin scholar systems in the Pre-White Mountain Bohemia has identified number of common features, but also differences, coming mainly from their focus on different social classes and also from not quite identical objectives of these two scholar systems.

The Latin Utraquist educational system united with the local university created a compact system in this period and it covered the entire territory of Bohemia. Competitive Catholic (Jesuit) education concentrated only in some areas of Bohemia. Also their teachers had different backgrounds. The members of the Jesuit Order, who provided the education in Jesuit Latin Schools, had all gone through a mandatory teaching practice. As a result the Jesuit system had enough teachers, although especially young teachers weren't very experienced and some didn't have the prerequisites for this profession. Therefore the quality of education could sometimes vary. Latin Utraquist schools had also a constant supply of new teachers, i.e. graduates of the Prague University, and their educational activities were under the regular control of the University. Even these schools had to face the outflow of teachers who headed primarily to better paid sectors of city administration.

The social composition of students in the two Latin scholar systems differed as well. The Utraquist education focused on young people, mainly boys, from urban environment, while the Jesuit schools focused on young noble men or on contrary on students from poorer urban and rural population for whom the education meant also a chance for their social advancement.

Both systems were based on the grounds of humanistic education and their own religion. The Utraquists were more practically oriented. The scholar texts used at these two systems differed as well. The Utraquists were more influenced by the books used in European Protestant education, while Jesuit grammar schools used their own textbooks compiled by members of the Order. The primary educational method in both systems was memorizing. Jesuit schools put more emphasis on rethorical skills, Utraquist schools accented the culture of writing. All these differences shouldn't be understood as contradictory, but rather as emphasizing certain elements of teaching that were used in both types of schools.

The development of these two Latin confessional educational systems in Bohemia was strongly affected by the White Mountain events and by the subsequent recatholicization of the country. Utraquist Latin schools were forcibly closed making room for the development of Catholic grammar schools that in their educational form and content built on the tradition and experience of the both Pre-White Mountain scholar systems.

Keywords:

Early Modern Times, the Pre-White Mountain Period, Bohemia, school system, education, Latin schools, Utraquists, Catholics, scholar orders, Jesuits

Obsah

	str.
Úvod	8
1. Historie zpracování dějin českého předbělohorského školství (literatura k tématu)	9
2. Nábožensko-politický a kulturní kontext vývoje českého školství v době předbělohorské	15
2.1. Nábožensko-politické souvislosti vývoje předbělohorského konfesijního školství	15
2.2. Kulturní kontext vývoje českého předbělohorského školství	19
3. Organizace protestantského školství	25
3.1. Bratrské a luteránské latinské školství	25
3.2. Utravvistické latinské školství	27
3.2.1. Systém městského latinského školství a univerzita	27
3.2.2. Struktura latinských městských škol	30
3.2.3. Sociální struktura žáků a studentů na městských utravvistických školách	32
3.2.4. Učitelé městských latinských utravvistických škol	33
3.2.5. Obsah a formy výuky na latinských utravvistických školách	34
3.2.5.1. Školní řády	34
3.2.5.2. Metody a obsah výuky na základě školních řádů	38
3.2.5.3. Učebnice a školní texty	41
3.2.6. Shrnutí	43
4. Organizace katolického školství	44
4.1. Systém katolického školství v českých zemích	44
4.2. Struktura katolického latinského školství	46
4.3. Žáci a studenti katolických latinských škol	48
4.4. Učitelé katolických latinských škol (gymnází)	49
4.5. Obsah a formy výuky na katolických latinských školách (jezuitská gymnázia)	51
4.5.1. Ratio studiorum	51
4.5.2. Metody a obsah výuky na základě školního řádu	52
4.5.3. Učebnice a školní texty	56
4.5.4. Shrnutí	58
5. Závěr	60
Soupis literatury	63

Úvod

Období předbělohorských dějin patří v kontextu evropského vývoje k etapě, která přinesla mimořádný rozvoj českého školství na úrovni latinské vzdělanosti. Odborná literatura klade v tomto smyslu české městské latinské školství na přední místo v evropském vývoji.¹ Dobový systém latinského školství však byl úzce provázaný s odlišným konfesijním zázemím. Už od první poloviny 15. století se profilovaly dvě základní linie školství utrakvistického a katolického. V období 16. století k nim přistupují ještě školy formované luterskou nebo českokoborskou konfesí.

Vlastní strukturu raně novověkého českého předbělohorského školství tvořila poměrně různorodá soustava institucí, respektive i jednotlivých osob, které se podílely především na vzdělávání šlechtické a měšťanské společnosti. Většina z nich, představovaná různými „farními vesnickými školami, městskými 'dětinskými' školami uvádějícími školáčky do tajů základní gramotnosti, školami dívčími a školami soukromými“ i „soukromými preceptory“,² však sehrávala okrajovou úlohu. Buď se jejich činnost dotýkala jen omezeného počtu osob, nebo zprostředkovaly pouze elementární znalosti základního stupně vzdělání v národním jazyce.³

Předmětem zájmu této práce je síť utrakvistických městských latinských škol pod správou pražské univerzity na straně jedné a katolických škol při jezuitských kolejích na straně druhé. Oba zmíněné typy škol byly úzce spojeny především s městským, respektive měšťanským prostředím. Existuje řada dílčích studií, které se věnují jednotlivým školským zařízením, publikovány byly i monografie mapující systém utrakvistického latinského školství,⁴ a po roce 1989 se otevřela cesta i k uplatnění většího zájmu o dějiny katolického školství.⁵ Uvedené práce se však explicitně nezabývaly porovnáním obou soustav, rozdíly formálními i odlišnostmi, které se týkaly obsahu a způsobu výuky. Na tyto otázky se pokouší nalézt odpovědi moje práce.

¹ Srovnej Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620 (Všední dny kulturního života)*, Praha 1993, s.36-37.

² Srovnej tamtéž, s. 30.

³ Viz Zikmund WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v století XV. a XVI.*, Praha 1901, s. 13-24.

⁴ Shrnutí srovnej Jiří PEŠEK, *Pražská univerzita a městské latinské školy*, in: Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1348-1990. I.*, Praha 1995, s. 219-226.

⁵ Soupis literatury k tématu srovnej Kateřina VALENTOVÁ-BOBKOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006, s. 257-263.

1. Historie zpracování dějin českého předbělohorského školství (literatura k tématu)

Počátky zájmu moderní historiografie o problematiku předbělohorského školství, lze spojovat s přelomem 19. a 20. století,⁶ a to se dvěma hlavními proudy bádání. Jednalo se především o rodící se kulturní dějepis a dále speciálně zaměřené dějiny školství a pedagogiky, opírající se především o řadu dílčích studií regionálního dějepisectví. První směr výzkumů je zastoupen v první řadě faktograficky bohatým dílem Zikmunda Wintra. Právě tento autor významně přispěl ke změně pohledu na kvalitu školství období předbělohorského v české historiografii. Jeho specifika si sice povšimlo již dějepisectví 19. století, ale následné interpretace kvalit předbělohorské školské soustavy značně podléhaly různým ideově determinovaným pohledům, tj. různým stanoviskům historiků k problematice konfesijní, nacionální a politické.⁷ Byl to právě Winter, který přispěl k rozšíření představy o době předbělohorské jako o „zlatém věku“ českých dějin.⁸ Tento termín ovšem Winter spojoval především s rozkvětem měst a jejich kultury, který byl provázen i mimořádnou prosperitou městských latinských škol, respektive růstem měšťanské vzdělanosti. Problematice dobové vzdělanosti a vzdělávacímu systému se Zikmund Winter věnoval v práci *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské*.⁹ Autor ji koncipoval jako popis dějin Karlovy univerzity a současně jezuitské akademie v Klementinu až do jejich pobělohorského spojení v roce 1622 a současně jako úvod ke své rozsáhlejší monografii *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století. Kulturně-historický obraz*.¹⁰ Zatímco univerzitní dějiny přiblížil Winter v první řadě jako událostní historii, v případě partikulárních škol pracoval v intencích metodických postupů kulturních dějin a věnoval se nikoliv pouze struktuře uvedeného latinského školství, ale soustředil se i na každodenní život v těchto školách, způsob organizace jejich činnosti, život učitelů i žáků a na výsledky dobového výukového procesu. Ve své práci došel k příznivému závěru o kvalitě a vyspělosti předbělohorského školství a vzdělanosti,

⁶ K výjimkám z období staršího lze zařadit jen práci František DVORSKÝ, *Paměti o školách českých*, Praha 1886.

⁷ Srovnej František PALACKÝ, *Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na začátku 17. století*, Československý časopis historický 18, 1970, s. 345.

⁸ Srovnej Zikmund WINTER, *Zlatá doba měst českých*, Praha 1913.

⁹ Viz Zikmund WINTER, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské*, Praha 1897.

¹⁰ Zikmund WINTER, *Život a učení*.

jejímž nositelem mělo být především měšťanské prostředí.¹¹ Uvedené studie Zikmunda Wintra jsou dnes hlavně s ohledem na jeho metodické postupy překonané, cenná ovšem zůstává jeho mimořádná práce heuristická, která využila řadu dnes již neexistujících archivních materiálů.

Obraz městského školství, vytvořený v pracích Wintrových, přežíval v české historiografii po celé období první poloviny 20. století a jeho badatelské výsledky byly využívány pro souborná zpracování dějin českého školství. K nejvýznamnějším z nich se v tomto období zařadila monografie Jana Šafránka *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*.¹² Jeho pohled na vývoj předbělohorského školství výsledky Wintrovy práce faktograficky nerozšířil, ale vnesl do nich systematictější přístup. Těžiště Šafránkových výzkumů k dějinám školství ale leželo v období mladším. Obdobně bylo koncipováno i kompendium Otakara Kádnera *Vývoj a dnešní soustava školství*, jehož první díl byl věnován také době předbělohorské.¹³ Po stránce metodické tak meziválečná historiografie nepřinesla k problematice předbělohorského školství významnější inovační postupy.

Poválečná historiografie vyhledávala do šedesátých let jiná témata a historie školství zvláště z hlediska kulturních dějin zůstávala do značné míry opomíjena. Oživení zájmu o toto téma lze zaznamenat až od první poloviny šedesátých let. Znovu se začaly objevovat drobné články zaměřené k historii regionálního předbělohorského školství a především byla vydána metodicky průkopnická práce Františka Šmahela a Miroslava Truce *Studie k dějinám Univerzity Karlovy v l. 1433-1622*,¹⁴ která navázala na starší badatelský zájem Šmahelův o problematiku předbělohorského humanismu a jeho vazbu na dobovou vzdělanost, respektive vzdělávací systém.¹⁵ Šmahel a Truc se vedle studia poměrů na pražském vysokém učení soustředili i na otázku vztahu měst a jejich latinského školství k univerzitě.

Ve druhé polovině šedesátých let byla uveřejněna monografie Jiřiny Holinkové *Městská škola na Moravě v předbělohorském období*, která se stala jistou protiváhou

---

¹¹ Tamtéž, s. 780.

¹² Srovnej Jan ŠAFRÁNEK, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů I.*, Praha 1913.

¹³ Viz Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství I.*, Praha 1929.

¹⁴ František ŠMAHEL – Miroslav TRUC, *Studie k dějinám Univerzity Karlovy v l. 1433-1622*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 4/2, 1963, s.3n.

¹⁵ František ŠMAHEL, *Přehled českého bádání o renesanci a humanismu*, Československý časopis historický 9, 1961, s. 265-279; týž, *České humanistické a renesanční studium v roce 1961*, Československý časopis historický 11, 1963, s. 62-69.

Wintrovy práce věnované bohemikálnímu školství.¹⁶ Její práce však přinesla významný metodický posun v přístupu k tématu, protože od pouhého přehledu vývoje předbělohorského městského školství postoupila k problematice konfesijního zázemí uvedených škol, k jejich místu ve struktuře dobového školství, respektive k jejich vztahu k univerzitě, k tématu sociálního postavení pedagogů a v neposlední řadě i k úloze městské školy při formování dobového životního stylu.

Nový zájem o téma předbělohorského školství lze spojit na počátku sedmdesátých let především se studií Františka Palackého *Obyvatelstvo českých měst a vzdělání v 16. a na začátku 17. století*.¹⁷ V centru pozornosti tohoto badatele se ocitla problematika faktické podoby vzdělání, které bylo měšťanské mládeži poskytováno předbělohorským nižším školstvím, a možnosti jeho uplatnění v životě. Tento autor zohlednil i sociální strukturu studující mládeže na městských školách nebo otázku vztahu městské správy i jednotlivých měšťanů ke škole. Určitým nedostatkem Palackého studie byla její do jisté míry dochováním pramenů vynucená koncentrace na školy z oblasti severozápadních Čech, což bylo teritorium s mimořádně hustou sítí latinských škol, jejichž úroveň významně převyšovala dobový standard.¹⁸ Přesto se mu podařilo zformulovat základní účel fungování městských škol, kterým bylo vedle přípravy pro praktické povolání žáků ve vazbě na jejich sociální původ a potřeby městského života, i vštípení základů určitých etických a morálních norem pro soužití v městském kolektivu a v neposlední řadě také výchova inteligence nezbytná pro chod městského organismu a pro přenos intelektuálních a ideologických hodnot.¹⁹

Během sedmdesátých let bylo publikováno také několik dílčích studií k problematice jednotlivých městských škol a jejich konfesijnímu zázemí. V reakci na předchozí preferování utrakvistického předbělohorského školství se pozornost badatelů obracela ke školským zařízením dalších konfesí. V tomto období vydal Josef Hejnic dvě samostatné studie věnované katolickým školám v Českém Krumlově a Plzni.²⁰ Obě studie nepřinášely pouhý popis vývoje škol, ale všímaly si i jejich organizačního zakotvení v dobovém správním systému, vazby školy na faru i městskou správu, její

¹⁶ Srovnej Jiřina HOLINKOVÁ, *Městská škola na Moravě v předbělohorském období. Příspěvek ke kulturním dějinám Moravy*, Praha 1967.

¹⁷ František PALACKÝ, *Obyvatelstvo českých měst a vzdělání*, s. 345-370

¹⁸ Srovnej Z. WINTER, *Život a učení*, s. 803-804, 821; J. PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost*, s. 43.

¹⁹ Srovnej F. PALACKÝ, *Obyvatelstvo českých měst*, s. 366.

²⁰ Viz Josef HEJNIC, *Českokrumlovská škola v době rožmberské*, Praha 1972 (=Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd 82/2); též, *Latinská škola v Plzni a její postavení v Čechách (13.-18. století)*, Praha 1979 (=Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd 89/2).

spojení se zahraničními univerzitami a reflektovaly i způsob výuky. V osmdesátých letech připojil Josef Hejnic studii k jedné z nejvýznamnějších luteránských městských škol na našem území, tj. škole jáchymovské.²¹ V ní se autor soustředil převážně na konfesijní zázemí školy a její vazbu na luteránskou univerzitu ve Vitemberku.

V devadesátých letech se k tématu městského latinského školství v Čechách domácí historiografie vrátila díky několika publikacím Jiřího Peška. Ve studii *Univerzitní správa městských latinských škol v Čechách a na Moravě na přelomu 16. a 17. století*²² se tento badatel pokusil vymezit rozsah teritoria, kam zasahoval v oblasti městského školství vliv pražského vysokého učení, a současně přiblížit výkon univerzitní správy nad tímto stupněm škol, který provázelo postupné upevnění její kontrolní funkce. Na tento článek pak autor navázal příspěvkem *Pražská univerzita, městské latinské školy a měšťanské elity předbělohorských Čech (1570-1620)*.²³ Předchozí výsledky svých výzkumů, věnovaných vztahu pražské univerzity a soustavy městských latinských škol, završil Pešek v polovině devadesátých let sumarizujícím článkem v monografii k dějinám Karlovy univerzity²⁴ a především vydáním publikace *Měšťanská vzdělanost a kultura v Čechách 1547 – 1620 (Všední dny kulturního života)*.²⁵ V této práci se autor zabýval měšťanským předbělohorským školstvím jako zázemím formování dobové vzdělanosti.

Poté, co Jiří Pešek v polovině devadesátých let uzavřel své bádání k problematice předbělohorského městského partikulárního školství, se již neobjevil žádný autor, který by na jeho systematickou práci navázal ve srovnatelném rozsahu. V rámci badatelského zájmu o tento stupeň předbělohorského školství byly však v posledním období publikovány dílčí výzkumy k několika základním okruhům témat. Za prvé se jednalo o studie soustředěné na partikulární školy v určitém regionu. Na

²¹ Josef HEJNIC, *Jáchymovská škola v 16. století*, Sborník Národního muzea v Praze – Řada A – Historie 40/1, 1986, s. 29-40.

²² Srovnej Jiří PEŠEK, *Univerzitní správa městských latinských škol v Čechách a na Moravě na přelomu 16. a 17. století*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 30/2, 1990, s. 41-58. Tato práce navazovala na starší pramenné studie autora, věnované univerzitním dějinám – srovnej Jiří PEŠEK, *Martin Bacháček z Nauměřic, rektor univerzity pražské*, Acta Universitas Carolinae - Historia Universitatis Carolinae Pragensis 19/1, 1979, s. 73-94; též, *Manuál rectora Curia-Dvorského: kniha záhadná*, Acta Universitas Carolinae - Historia Universitatis Carolinae 26/1, 1986, s. 97-108; též – David ŠAMAN, *Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí*, Ústecký sborník historický 1983, s. 173-218. V devadesátých letech je doplnila ještě práce Jiří PEŠEK – Michal SVATOŠ, *Sociální důsledky akademické peregrinace v českých zemích druhé poloviny 16. století*, in: *Pocta Josefu Petráňovi*, Praha 1991, s. 231-243.

²³ Jiří PEŠEK, *Pražská univerzita, městské latinské školy a měšťanské elity předbělohorských Čech (1570-1620)*, Český časopis historický 89, 1992, s. 336-355.

²⁴ Viz Jiří PEŠEK, *Pražská univerzita a městské latinské školy*, M. SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity I.*, s. 219-226.

²⁵ J. PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost*.

tomto místě je třeba připomenout především práce Bořka Neškudly věnované kraji Hradeckému, Chrudimskému a městům pražským.²⁶

Druhá oblast výzkumu přesunuje bádání o městském předbělohorském školství na teritorium vedlejších korunních zemí, kde se vytvářela síť latinského školství pod jinými konfesijními vlivy, což nabízí autorům možnost komparace s bohemikálním vývojem.²⁷ V řadě ohledů se přitom potvrdil význam vazby škol s konkrétním konfesijním prostředím, které zásadním způsobem ovlivňovalo kvalitu škol a jejich výuky.²⁸

Pozornost byla věnována také učebním textům, které byly ve výukovém procesu městského školství používány. V tomto směru mohly výzkumy navázat na bohatou literaturu posledních desetiletí k otázce skladby měšťanských knihoven v českých městech období raného novověku. Z této skupiny publikací je třeba zmínit studii Olgy Fejtové zabývající se učebními texty zachovanými v knihovnách pražských měšťanů v době raného novověku.²⁹

Relativně novým okruhem témat, jemuž se v souvislosti s problematikou předbělohorského školství česká historiografie začala věnovat v posledním období, je studium šlechtické mládeže a jeho případná vazba na městské prostředí. Řadu publikací k uvedenému tématu uveřejnil v posledním desetiletí Martin Holý, který své výzkumy sumarizoval v monografii *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*.³⁰

Do značné míry stranou zájmu zůstávala v celém poválečném období otázka předbělohorského katolického školství. Vývoj české historiografie v posledních dvou

²⁶ Srovnej Bořek NEŠKUDLA, *Sociální struktura a regionální původ učitelů partikulárních škol v kraji Hradeckém a Chrudimském 1550-1622*, Acta Universitatis Carolinae - Historia Universitatis Carolinae Pragensis 33-34/1-2, 1993-1997, s. 77-96; též, *Učitelé školy u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v předbělohorském období*, Acta Universitatis Carolinae - Historia Universitatis Carolinae Pragensis 47/1-2, 2007, s. 99-116.

²⁷ Srovnej Martin HOLÝ, *Vliv luterské reformace na rozvoj partikulárního školství ve vedlejších zemích České koruny v 16. století*, in: Lenka BOBKOVÁ – Jana KONVIČNÁ (edd.), *Korunní země v dějinách českého státu IV. Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14.-17. století*, Praha 2009, s. 535-550.

²⁸ Tamtéž, s. 548.

²⁹ Srovnej Olga FEJTOVÁ, *Schulbücher in den bürgerlichen Bibliotheken Prags als Indiz für die bürgerliche Bildung in der Frühen Neuzeit*, in: Monika WITT – Wojciech KUNICKI (edd.), *Bildung. Facetten der wissenschaftliche Kommunikation*, Nysa 2007, s. 177-191.

³⁰ Srovnej Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*, Praha 2010; z předchozích studií se k problematice městského školství váží především články též, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a v první třetině 17. století*, Folia Historica Bohemica 21, 2005, s. 111-210; též, *Soukromá škola Matouše z Chotěřiny v Praze a její šlechtičtí žáci*, in: *Cestou dějin. K počtům prof. Svatavy Rakové II.*, Praha 2007, s. 159-184. Výzkumy Holého navázaly na starší studii, srovnej Marie KOLDINSKÁ, *Šlechtické školy v předbělohorských Čechách*, in: *Život na šlechtickém sídle v 16. – 18. století*, Ústí nad Labem 1992, s. 217-222.

desetiletích však vrátil do centra pozornosti náboženské a církevní dějiny, a proto se rozvinulo i bádání k tématu katolického školství. Výzkumy se soustředily na problematiku školství jezuitského, které prostřednictvím gymnaziální výuky vstoupilo ve druhé polovině 16. století do systému škol v prostoru českých měst. Starší studie z pera Ivany Čornejové, která se věnovala dějinám Tovaryšstva Ježíšova v českých zemích, a to i s přihlédnutím k jeho úloze v kontextu dobového raně novověkého školství,³¹ doplnila aktuálně monografie Kateřiny Bobkové-Valentové *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*.³² Práce přibližuje strukturu jezuitského nižšího školství, organizaci a metodiku výuky s důrazem na její modernizační prvky a zohledňuje i každodenní život učitelů a studentů tohoto typu školy. Nepochybným přínosem je i zařazení údajů o jezuitském školství v Čechách do kontextu vývoje katolického školství v jiných evropských zemích. Koncept i závěry této práce ovšem jasně naznačují deficit komparace katolického a protestantského, respektive utrakvistického školství v předbělohorských Čechách.

---

³¹ Srovnej Ivana ČORNEJOVÁ, *Jezuitské školství a Jan Amos Komenský*, in: *Pocta Univerzity Karlovy J.A. Komenskému*, Praha 1990, s. 74-86; táž, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995.

³² Srovnej Kateřina BOBKOVÁ – VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006.

2. Nábožensko-politický a kulturní kontext vývoje českého školství v době předbělohorské

2.1. Nábožensko-politické souvislosti vývoje předbělohorského konfesijního školství

Doba předbělohorská v historii zemí Koruny české představuje období vymezené v aktuálním pojetí české historiografie rokem 1526. Nástup Habsburků na český trůn, s nímž je tento rok spojen, ovlivnil na další, téměř stoleté období základní, především politické podmínky existence českého státu³³ a tato skutečnost se dotkla také postavení a aktivit měst, ať už spadala jako města královská do soustavy dobové stavovské společnosti, nebo se jednalo o města poddanská. S nástupem Habsburků na český trůn se změnila i linie panovnické politiky vůči městům, respektive královským městům jako zemskému stavu. V Čechách se k němu řadilo více než čtyři desítky měst a na jejich čele stálo pražské souměstí, vystupující do roku 1528 jako sjednocená Praha. Počátky vlády Ferdinanda I. jsou ovšem spojeny se snahou panovníka omezit autonomii královských měst, kterou nabyli za husitství. V pojetí habsburské politiky představovala královská města především panovnický (komorní) majetek, a proto zeměpanské politické aktivity směřovaly k omezení jejich samostatného vystupování.³⁴ Této politice se královská města první dvě desetiletí Ferdinandovy vlády úspěšně bránila a udržela si postavení samostatného zemského stavu.³⁵ Tato situace se změnila až v polovině 16. století.

V roce 1547 se královská města přímo zúčastnila vystoupení českých stavů proti panovníkovi. Toto vystoupení se panovníkovi nejen podařilo potlačit, ale díky dohodě s vyššími stavy nakonec využil situaci pro nekompromisní zásah do relativně autonomního postavení zeměpanských, tj. královských měst.³⁶ Prvním krokem byla přímá finanční pokuta, následovaná konfiskacemi městského nemovitého majetku. Městům bylo uloženo i daňové zatížení. Další část opatření měla sice často jen dočasný demonstrativní charakter, jako např. odevzdání městských privilegií, ale i tento krok nepochybně ovlivnil vystupování měst a jejich politiku. Základní kroky panovníka však směřovaly nejen do sféry ekonomického vlivu měst, ale prioritou se stala právě snaha

³³ Josef JANÁČEK, *Předbělohorská doba v českých dějinách*, Folia Historica Bohemica 11, 1987, s. 27-40.

³⁴ Srovnej Petr VOREL, *Velké dějiny zemí Koruny české VII. 1526-1618*, Praha – Litomyšl, 2005, s. 108-109.

³⁵ Tamtéž, s. 109.

³⁶ Josef JANÁČEK *České dějiny – Doba předbělohorská I/2, (1526-1547)*, Praha 1984, s. 296-297.

zlikvidovat jejich samostatné postavení. Kontrolu činnosti královských měst si panovník zajistil jmenováním nových královských úředníků, kteří byli nadřazeni městským správám a kteří byli vybíráni z řad loajálních osob, často katolické konfese. Především tímto zásahem v oblasti správy Ferdinand Habsburský fakticky omezil dříve samostatnou pozici královských měst jako zemského stavu. Města pak již v době předbělohorské nikdy nedosáhla stejného významu a postavení, jaké zaujímala ještě v první polovině 16. století.³⁷

Z hlediska vývoje habsburské politiky v Čechách představoval konflikt z roku 1547 především mocenský konflikt, v němž se střetl panovník se zemskými stavy, jejichž moc se snažil následnými tresty omezit, což se ovšem plně zdařilo pouze v případě královských měst.³⁸ Následující vývoj posunul do centra panovnické politiky jako nejvýznamnější téma otázku náboženskou. V roce 1562 byl králem českým korunován Maxmilián, do něhož česká stavovská opozice vkládala velké naděje právě v otázkách nábožensko politických. Nejsilnější postavení v rámci této opozice zaujímali utrakvisté, kteří představovali i nejvýznamnější sílu v rámci městského stavu. Od první poloviny 16. století se však i tato původně jednotná konfesijní skupina rozdělila na dva základní náboženské tábory – starokališníky, kteří se po věroučné stránce již velmi málo odlišovali od katolíků, a novoutrakvisty, významně ovlivněné německou reformací.³⁹ K opozičnímu protestantskému křídlu však patřily i skupiny přímo ovlivněné luterstvím, či kalvinismem. Specifické postavení v jejím rámci zaujímala Jednota bratrská, která byla ovšem dobovou společností vnímána většinou jako sekta, a díky tomu se její členové pohybovali většinu předbělohorského období mimo právní rámec společnosti.⁴⁰

Až v posledním období svého panování přikročil Ferdinand Habsburský k významnějším změnám v oblasti náboženské politiky, které vycházely vstříc názorům následníka trůnu Maxmiliána, jenž neskrýval své sympatie k evropské reformaci. Jeho kroky však především ovlivnily zkušenosti s vývojem v říši, který vyústil v kompromisní uzavření augsburského míru. Ferdinand proto rezignoval na svou původní snahu o mocenské řešení náboženské situace v českých zemích a jeho politika se soustředila na nové postupy, které reflektovaly i požadavky právě zahájeného

³⁷ P. VOREL, *Velké dějiny VII.*, s. 202-203.

³⁸ Srovnej Olga FEJTOVÁ, *Formování správy raně novověkých měst pražských jako „demokratizační“ proces?*, Český časopis historický 108, 2010, s. 615-636.

³⁹ Ottův slovník naučný XIII., Praha 1898, s. 802.

⁴⁰ P. VOREL, *Velké dějiny VII.*, s. 255.

tridentského koncilu a jejichž cílem mělo být upevnění katolické konfese.⁴¹ Jeho politika se soustředila na „1) obnovení hierarchické struktury katolické církve; 2) vybudování nových katolicky orientovaných vzdělávacích institucí vyššího typu; 3) získání nastupující generace domácích magnátských rodů pro katolickou víru a jejich připoutání k panovnickému dvoru.“⁴² Tato pravidla připouštěla církevní obřady obou ritů (katolického a utrakvistického), podle přání farníků. Pro panovnickou politiku to však na počátku druhé poloviny 16. století nepředstavovalo zásadní ústupek, protože obě konfese se s výjimkou vnější formy již podstatně nelišily.⁴³

Konfesijní otázky představovaly jedno z nejvýznamnějších témat politiky Maxmiliána II. v období jeho krátké vlády. Jeho nástup vedl k aktivizaci zástupců všech protestantských konfesí v českých zemích, jejichž zájmy však byly často protichůdné, což komplikovalo možný společný postup. Nový impuls k jednání protestantských a katolických teologů s politiky však přinesly až aktivity budoucího českého krále a císaře Rudolfa, které vyústily v jednání o tzv. Českou konfesi. Tento nábožensko-politický projekt vycházel z dosud praktikované relativní náboženské svobody, kterou česká historiografie označuje termínem „tolerance z nutnosti“.⁴⁴ Vznikla na základě diskusí zástupců jednotlivých protestantských konfesí v polovině sedmdesátých let 16. století, aniž by se současně vymezovala jako samostatné učení. Po právní stránce měla zaštiťovat legální existenci tří hlavních proudů nekatolictví v Čechách, tj. novoutrakvistů, starokališníků, ale i Jednoty bratrské.⁴⁵ Po obsahové stránce se její text opíral o augsburskou konfesi.⁴⁶ Tento základní dokument však nebyl nikdy panovníkem oficiálně potvrzen v písemné formě, přesto se však na několik následujících desetiletí stal základním věroučným textem, k němuž se protestantské konfese v Čechách vztahovaly.

Posílení pozic domácích protestantských církví však provázelo současné upevňování postavení katolické církve, oficiálně podporované panovnickým dvorem, respektive jeho španělským křídlem. Tato situace vyvolala od sedmdesátých let 16. století narůstání náboženského napětí ve všech vrstvách společnosti. Vyvrcholením tohoto vývoje se stal nový konflikt, v nějž vyústila domácí konfrontační politika

⁴¹ Tamtéž, s. 259.

⁴² Tamtéž, s. 259-260.

⁴³ Tamtéž, s. 263.

⁴⁴ František ŠMAHEL, *Svoboda slova, svatá válka a tolerance z nutnosti v husitském období*, Český časopis historický 92, 1994, s. 644-679; Jaroslav PÁNEK, *Soužití z nezbytnosti a jeho meze. Česká náboženská tolerance na přelomu středověku a novověku*, Dějiny a současnost 19/4, 1997, s. 13-18.

⁴⁵ P. VOREL, *Velké dějiny VII.*, s. 299.

⁴⁶ Tamtéž, s. 300.

v letech 1608 až 1611. Jedním z výsledků uvedených střetů se stal *Majestát náboženských svobod*, který vydal Rudolf II v roce 1609. Uvedený dokument nepředstavoval v žádném případě projev „tolerantní“ politiky panovníka, ale byl v první řadě reakcí na výraznou převahu stavovského systému ve vztahu k zeměpanské moci. Majestát byl „ultimativně vynuceným privilegiem, k jehož vydání využili nekatoličtí stavové císařovy tísně a neschopnosti účinné obrany.“⁴⁷ Bez ohledu na důvody vydání uvedeného dokumentu, které souvisely i s mocenskými střety uvnitř habsburské dynastie, se však v rovině formální jednalo o potvrzení v řadě ohledů již reálně existující situace, kdy původní pohusitské dvojvěří doplňovaly další protestantské konfese. Tento stav však poprvé od vydání kompaktát získal normativní oporu. Majestát stanovil hlavní principy vztahů mezi jednotlivými náboženstvími v zemi a jeho důležitou součástí bylo potvrzení práva protestantských stavů jmenovat členy dolní konzistoře a výkon kontroly nad pražským vysokým učením, které plnilo po celé předbělohorské období funkci ideového centra české reformace.⁴⁸ Význam Majestátu, který nabyl účinnosti zemského zákona, pak spočíval i v jeho mimořádném dosahu. Platnost náboženských svobod se netýkala, jak bylo obvyklé v minulosti, či v jiných součástech habsburského soustátí, jen privilegovaných vrstev obyvatel, ale toto právo bylo rozšířeno na všechny vrstvy společnosti. Ani Rudolfův Majestát nelze chápat jako dokument poskytující absolutní náboženskou svobodu, protože „výslovně zrovnoprávňoval katolíky pouze s těmi křesťany, kteří se s vírou ztotožňují s Českou konfesí.“⁴⁹ Jednalo se tak fakticky pouze o novoutrakvisty a příslušníky Jednoty bratrské. Vydání Majestátu sice představovalo na poli náboženském dílčí úspěch české stavovské opoziční politiky, ale rozhodně neukončilo vzájemné náboženské střety zástupců především dvou hlavních konfesijních proudů v Čechách, t.j. katolíků a utrakvistů, respektive novoutrakvistů. Exponenti katolické politiky si zachovali své významné postavení u panovnického dvora i svůj vliv na zeměpanskou politiku. Oporu nacházeli i v rekatolizační politice katolické církve, která v období po vydání Majestátu dávala přednost spíše postupnému a nenásilnému obnovování pozic katolictví v jednotlivých oblastech společenského života. Tato taktika samozřejmě spolu s mocenskými ambicemi na straně stavovské přispěla významným dílem k eskalaci společenského napětí, které vyústilo roku 1618 ve stavovské povstání. Jeho porážkou a

---

⁴⁷ Tamtéž, s. 412.

⁴⁸ Tamtéž, s. 449.

⁴⁹ Tamtéž, s. 440.

následující násilnou rekatolizací Čech však již končí předbělohorská epocha v českých dějinách.

Postoje habsbursko-katolického tábora po celé předbělohorské období v konečném důsledku vždy směřovaly k docílení hegemonního postavení katolicismu, a to v intencích potridentského katolicismu. Pro nekatolíky přicházela v úvahu pouze dobrovolná či násilná změna víry nebo emigrace. Tento nábožensko-politický postoj se střetával s poměrně otevřeným konceptem jednotlivých proudů české protestantské opozice, která vycházela z principu náboženské tolerance. Žádná z domácích protestantských konfesí si proto nečinila nárok na své výlučné postavení, ani nevyvíjela tlak na povinnou konverzi jinověrců.⁵⁰ Tyto odlišné přístupy však nepochybně nacházely odezvu nejen v rovině politické, ale i v dalších sférách života společnosti, tedy i v oblasti školství, která skýtala jednotlivým konfesijním táborům možnost vychovávat, vzdělávat a ovlivňovat život nejmladší generace.

2.2. Kulturní kontext vývoje českého předbělohorského školství

V průběhu druhé a především třetí čtvrtiny 16. století dochází v českých zemích k podstatné modifikaci reflexe kulturních norem.⁵¹ Tento vývoj navazuje na změny, které nastaly již v první polovině 16. století, kdy do českých zemí začínají intenzivně zasahovat vlivy renesance a humanismu. Významným centrem podporujícím šíření humanistických myšlenek se stalo pražské vysoké učení, kde humanismus nacházel výraznou odezvu spolu s aktuálně pronikajícími myšlenkami německé reformace.⁵² Přijímání uvedených změn však úzce souviselo i s konfesijními poměry v jednotlivých společenských vrstvách české společnosti. Obecně oba kulturní proudy – humanismus a renesance nacházely širší uplatnění v českém prostředí katolickém, zatímco část utrakvistické společnosti, respektive jejích intelektuálních elit je odmítala.⁵³ Jisté odlišnosti v oblasti recepcce nových kulturních impulzů existovaly i mezi jednotlivými vrstvami stavovské společnosti, tj. na jedné straně mezi šlechtou a na straně druhé v měšťanstvem. V rámci měšťanské společnosti se v důsledku hospodářských a politických změn formovala v průběhu druhé poloviny 16. století relativně početná

⁵⁰ Tamtéž, s. 465.

⁵¹ Srovnej P. VOREL, *Velké dějiny VII.*, s. 315.

⁵² Srovnej Jiří PEŠEK, *Výuka a humanismus předbělohorské doby*, in: M. SVATOŠ (ed.), *Dějiny univerzity I.*, s. 227-239.

⁵³ Viz P. VOREL, *Velké dějiny VII.*, s. 314.

zámožná střední vrstva, která chápala humanistické vzdělání a aktuální kulturní normy renesance za součást svého sociálního prostředí a spojila s nimi svou identifikaci. Dobově se tak zformovaly dvě do jisté míry odlišné kulturní oblasti, tj. šlechtická, úzce provázaná s dvorským prostředím, a městská, z níž vycházela většina dobové inteligence a zástupců umělecké sféry.⁵⁴ Vzdělání měšťané pronikali již od první poloviny 16. století a masivně v jeho druhé polovině i mimo rámec města a jeho správy, a to do systému správy zemské či dokonce zeměpanské, nebo na druhé straně do správy šlechtických velkostatků.⁵⁵

Vzdělání a kulturní zájmy představovaly v předbělohorském období jednu z priorit městského intelektuálního prostředí. Uvedený fenomén měl úzkou vazbu na stav dobového, přednostně městského školství, které představovalo v aktuálních souvislostech prostor, jemuž svůj zájem věnovali jak jednotliví měšťané, tak městská správa. I proto byly uvedené školy často financovány přímo z městských rozpočtů.⁵⁶ Důležité místo v oblasti kulturních zájmů měšťanů pak zaujímal literátská bratrstva jako v zásadě pěvecké sbory spojené s provozováním chrámové hudby a současně společenství, potvrzující prestižní společenské postavení jejich členů.⁵⁷

Základní podmínku pro rozvoj kulturních aktivit v měšťanském prostředí však představovala především nová forma i obsah šíření informací v období raného novověku, na kterém participovala i oblast střední Evropy. Zámořské objevy i politický vývoj v Evropě, provázený významnými konfesijními změnami i vojenskými střety, přinesly do formujícího se informačního systému nová témata. Způsob šíření informací pak nabýval podobu jednak přímého kontaktu s jinými kulturami při cestování,⁵⁸ které bylo v měšťanském prostředí spojeno jednak s obchodními aktivitami a také se studijními cestami, ale mnohem větší význam získal knihtisk. Tištěná kniha a její dostupnost představovaly základní předpoklad pro rozvoj vzdělání i rozmach kulturních aktivit raně novověké společnosti. Požadavky domácího prostředí uspokojovaly v 16., ale i 17. století především tiskárny v českých zemích, které se od druhé poloviny 16.

⁵⁴ Blíže srovnej Jiří PEŠEK, *Kultura českých předbělohorských měst (1547-1620)*, in: Jaroslav PÁNEK (ed.), *Česká města v 16.-18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990*, Praha 1991, s. 203-214.

⁵⁵ Viz P. VOREL, *Velké dějiny VII*, s. 322.

⁵⁶ Srovnej J. PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost*, s. 30-58.

⁵⁷ Viz Dagmar VANIŠOVÁ, *Literáti latinského křtu v Lounech před rokem 1620*, Sborník Okresního archivu v Lounech 1, 1985, s. 43-48.; Vladimír MAŇAS, *Hudební aktivity náboženských korporací na Moravě v raném novověku*, disertační práce, Masarykova univerzita v Brně [online], Brno 2008, s. 5-12, [cit. 20. července 2011]. Dostupné na WWW: <http://is.muni.cz/th/13678/ff_d/disertace.pdf>.

⁵⁸ Blíže k cestování v raném novověku srovnej Zdeněk HOJDA – Vít VLNAS, *Cesty a cestovatelé v raném novověku*, Litoměřice 1994.

století soustředily v městech pražských. Jejich produkce zahrnovala jak tisky náboženského charakteru, které reflektovaly peripetie náboženského vývoje, tak díla z oblasti světské literatury, mezi nimiž zaujímal významné místo tvorba historická, právnícká, ale i tisky určené pro potřeby domácího školství. Jednalo se hlavně o díla antické literatury v latinském originále, ale i o aktuální tvorbu.⁵⁹

Český knihtisk, který dosáhl svého vrcholu právě v době předbělohorské v činnosti staroměstské dílny Jiřího Melantricha z Aventýnu a jeho zetě Daniela Adama z Veleslavína, se soustředil téměř výhradně na potřeby domácího trhu, jehož podobu formovala poptávka domácích čtenářů.⁶⁰ V jejich řadách měli naprosto dominantní postavení co do počtu právě měšťané. Vzdělání se pro předbělohorského měšťana stalo základním předpokladem pro jeho účast v dobovém informačním systému, ale současně i předpokladem jeho vnější prezentace v městské společnosti a způsobem demonstrace vyššího sociálního statusu.

Rozšíření vzdělanosti v kruzích předbělohorského městského obyvatelstva potvrzuje nejen dynamický rozvoj knihtisku v českých zemích ve druhé polovině 16. století, ale i následná recepce této tištěné produkce v městském prostředí. Výzkumy Jiřího Peška zaměřené na skladbu měšťanských knihoven v městech pražských doby předbělohorské dokládají, že knihy bylo tehdy možné identifikovat téměř v každé druhé měšťanské domácnosti a kvalita knižních sbírek se během celého předbělohorského období významně zvyšovala. Nejen, že narůstal rozsah knihoven, které běžně čítaly více než 20 titulů, což lze v dobových souvislostech chápat jako již nadprůměrně rozsáhlou knihovnu, ale současně stoupala i kvalita jednotlivých titulů. Postupně se snižoval podíl jednodušší a svým způsobem i „povinné“ náboženské literatury, jakou představovaly modlitby, katechismy a tzv. moralistní literatura, a naopak vzrůstal podíl tzv. literatury světské, zastoupené tituly historickými, zeměpisnými, politickými, právními nebo přírodovědnými.⁶¹ Významně byla v rámci uvedené světské četby zastoupena i díla, která se velmi úzce vázala na podobu latinského vzdělání, poskytovaného měšťanům na městských latinských školách, ale i akademiích. Až desetinu obsahu knihoven totiž tvořily tituly antické literatury, díla filologická a spisy filozofické představující základní tituly školní četby. Nabídka tohoto okruhu literatury na trhu stoupala od poslední třetiny

⁵⁹ J. PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost*, s. 81-85;

⁶⁰ Zdeněk ŠIMEČEK, *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei*, Wiesbaden 2002, s. 16-25; Petr VOIT, *Encyklopedie knihy Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, s. 37-41; 579-584.

⁶¹ J. PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost*, s. 79-80.

16. století, nepochybně v přímé souvislosti s rozvojem městského latinského školství.⁶² V měšťanských knihovnách se nacházela díla klasické řecké literatury: Hérodotos, Thúkydídés, Xenofón a Plútarchos i filozofické spisy Aristotela. Z římské literatury patřila k nejčastější četbě měšťanů tvorba Livia a Flavia Josepha. Své místo si v knihovnách získala i antická beletrie, respektive poezie zastoupená tituly Vergilia, Horatia, a opomenuta nezůstala ani dramata Terentia.⁶³ „Absolutně nejčastějším antickým autorem byl ovšem v měšťanských knihovnách Cicero, studovaný na školách z řady formálních i obsahových hledisek.“⁶⁴ Obdobně úzkou vazbu na požadavky školského systému měl zájem měšťanů o filozofické spisy. Jednalo se jak o díla klasické antické filozofie, tak především o práce luteránského teologa Philippa Melanchthona. Jeho příručky dialektiky, logiky i etiky tvořily součást významného počtu měšťanských knižních sbírek. V rámci filologické literatury měšťané shromažďovali především jazykové slovníky a gramatiky. Nejčastěji se jednalo o příručky latinského jazyka.⁶⁵ Požadavkům humanismu vycházel vstříc zájem o dílo Erasma Rotterdamského, které bylo ovšem také přístupné v četných českých překladech.⁶⁶ Z dalších děl evropského humanismu pak měšťanští čtenáři preferovali Laurentia Vallu a Francesca Petrarca.⁶⁷

Uvedené tituly školní literatury mohly vzhledem ke své převažující latinské jazykové podobě pocházet jak z produkce domácích tiskáren, tak mohly být získány z importované literatury. Ta představovala dokonce většinu v Čechách prodávaných tisků, které sem v době předbělohorské směřovaly především z oblasti německého knihtisku, a to prostřednictvím centrálních knižních trhů ve Frankfurtu nad Mohanem a v Lipsku.⁶⁸ Je tedy pravděpodobné, že větší část školní a humanistické literatury získávali měšťané z dovozu. V historii českého knihtisku a knižního obchodu ostatně existovala pouze jediná tiskárna, která se soustředila programově na produkci

⁶² Tamtéž, s. 82.

⁶³ Tamtéž, s. 83.

⁶⁴ Tamtéž, s. 83; blíže k problematice rozšíření antické literatury v předbělohorských Čechách srovnej Josef HEJNIC, *Antika a latinská humanistická literatura v Čechách od konce doby husitské do 18. století*, in: *Antika a česká kultura*, Praha 1978, s. 220-237.

⁶⁵ Olga FEJTOVÁ – Jiří PEŠEK, *Gramatiky a slovníky v měšťanských knihovnách před Bílou horou*, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR 10/2, 1993, s. 339-368.

⁶⁶ Olga FEJTOVÁ – Jiří PEŠEK, *Recepce díla Erasma Rotterdamského v měšťanském prostředí v Čechách na přelomu 16. a 17. století*, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR 17, 2001-2002, s. 13-28.

⁶⁷ J. PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost*, s. 79-80.

⁶⁸ Tamtéž, s. 71-72.

humanistické literatury v českém jazyce, a to byla tiskárna Mikuláše Konáče z Hodiškova. Ta ovšem pracovala pouze do sklonku třetího desetiletí 16. století.⁶⁹

V souvislosti s tiskem děl okruhu humanistické literatury je však třeba zmínit jeden specifický okruh literatury, a tím bylo dobové humanistické básnictví. Na jeho vzniku se podílela i řada měšťanů, kteří prošli systémem dobového latinského školství. Tvorba uvedených básní totiž poskytovala v rámci výuky možnost prohloubení znalostí latinského jazyka a jeho využití v náročnějších literárních textech. Šlo výhradně o osvojování „řemeslných“ literárních dovedností studenty, aniž by na ně byly kladeny náročnější požadavky na kvalitu literárního díla. Vzhledem k uvedeným souvislostem vznikala humanistická básnická tvorba masivně a stejně masivně byla i tištěna.⁷⁰ Její rozsah dodnes dokumentuje mimořádnou kvalitu výuky latinského školství v českých zemích období 16. a počátku 17. století.

Výrazný zájem měšťanů o vzdělání, ale i o další sféry kulturního života doby předbělohorské úzce souvisel i s ekonomickými podmínkami vývoje měšťanské společnosti. Stagnující řemeslná výroba se silnými ochránářskými prvky cechovního systému omezovala možnosti podnikání měšťanů v této oblasti. Tyto ekonomické limity, stejně jako politicky a konfesijně nestabilní situace i vědomí válečných otřesů či důsledků možných přírodních katastrof, jaké představovaly např. požáry či naopak následky opakujících se epidemií, vedly měšťany k hledání oblastí, které by jejich financím zajistily stabilitu. Významnou část financí proto investovali do nemovitého majetku, část kapitálu pak přesunovali do oblastí vlastní reprezentace, vzdělání a uspokojování kulturních zájmů. Volných finančních prostředků bylo v různých sociálních vrstvách měšťanské společnosti odlišné množství. Nejvíce jich soustředili zástupci skupiny obchodníků a potravinářských řemesel. Na uvedených investicích do oblasti kultury a reprezentace, ať už se jednalo o reprezentaci privátní, či celé sociální skupiny, se podíleli prakticky všichni majetnější obyvatelé měst.⁷¹

Uvedené ekonomické limity nelze považovat za jev krizový, spíše pro měšťanské společenství vytvářely stejně jako aktuální politická situace jistou „bezperspektivnost“,⁷² která vedla významnou část měšťanů, disponujících

⁶⁹ Srovnej Milan KOPECKÝ, *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova*, Praha 1962; Mirjam BOHATCOVÁ, *Česká kniha v proměnách staletí*, Praha 1990, s. 178-179, 206-207; Petr VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 480-482.

⁷⁰ Srovnej Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě V*, Praha 1966-1982.

⁷¹ J. PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost*, s. 23-24.

⁷² Tamtéž, s. 26.

dostatečnými finančními prostředky, k hledání „náhradních a únikových polí aktivity“.⁷³ Tato skutečnost dala vzniknout specifickému jevu – mimořádně bohaté předbělohorské měšťanské kultuře. Výstavba měšťanských domů v novém uměleckém slohu renesance, výbava těchto příbytků renesančním luxusním mobiliářem, včetně uměleckých děl, investice do sepulkrální architektury a výzdoby, reprezentace při privátních slavnostech křtů, svateb a pohřbů spojená s odkazy prioritně na náboženské (pro kostely, špitály apod.) či chudinské účely a konec konců i financování vlastní prezentace formou luxusních oděvů či šperků, to vše dotvářelo rámec dobové měšťanské kultury. Její specifickou součástí se stala sféra kultury knižní, do níž měšťané vstupovali nejen jako čtenáři, ale často také jako mecenáši podporující vznik literárních děl nebo jejich vytištění. Konečně i vlastní vytištění knihy a její distribuci zajišťovali jako nakladatelé, tiskaři a knihkupci opět především měšťané.⁷⁴

Cestu z uzavřeného světa měšťanského společenství představovala nejen snaha prostřednictvím investic do luxusu překročit sociálně-ekonomické hranice svého sociálního statusu, ale také úsilí o zajištění vzdělání pro potomky. Proto také, podle zjištění Jiřího Peška v době předbělohorské „... všechny vrstvy měšťanské společnosti posílaly své syny na partikulární latinské školy, případně na univerzitu, v množství skutečně ohromujícím.“⁷⁵ Negativním důsledkem tohoto masového zájmu měšťanské mládeže o vzdělání se ale na druhou stranu původně široké možnosti sociálního vzestupu v rámci úředního aparátu, církevních struktur nebo opět ve školství, začaly omezovat.⁷⁶ Pokud se tedy nepodařilo měšťanům využít prakticky svého vzdělání a museli se vrátit do původního měšťanského ekonomického a společenského prostředí, jedinou možnost kompenzace tohoto „neúspěchu“ nabízela opět oblast kultury a reprezentace.

Vzdělání a kultura nabývaly v době předbělohorské pro život měšťanského společenství mimořádný význam. Obě tyto sféry umožnily měšťanům vystupovat aktivně ve městě na všech úrovních dobové komunikace. To co představovalo na počátku pro měšťany jistý „únik a náhradní aktivitu se postupně stávalo společenskou nutností.“⁷⁷ Tento vývoj pak jednoznačně ovlivnil podobu a význam dobového školství.

---

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ Srovnej Josef PETRÁŇ et al., *Dějiny hmotné kultury II/2*, Praha 1997, s. 521-565.

⁷⁵ J. PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost*, s. 27.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž, s. 28.

3. Organizace protestantského školství

3.1. Bratrské a luteránské latinské školství

Náboženské různorodosti obyvatel zemí Koruny české v době předbělohorské odpovídala také struktura školství, která se vázala na prostředí protestantské i katolické. V rámci sítě protestantského školství dominovaly školy spojené s utrakvistickou konfesí, ke které se hlásila většina obyvatel českých zemí. Tato školská zařízení doplňovaly početně méně zastoupené školy bratrské a luteránské.

Vztah ke vzdělání se v Jednotě bratrské postupně vyvíjel. Ve druhé polovině 15. století k němu měla odmítavý postoj, protože ho chápala jako součást světského života, jehož se na počátku stranila.⁷⁸ Změna postoje nastala s rozkolem Jednoty po oddělení Malé stránky od Velké, tj. od většiny Jednoty. Na původních stanoviscích setrvala nadále pouze konzervativní Malá stránka, zatímco většina svůj vztah mimo jiné i ke vzdělanosti přehodnotila.⁷⁹ K dalšímu posunu ve vztahu ke vzdělání dochází až s nástupem Jana Blahoslava, který podporoval v Jednotě nejen základní, ale i vyšší vzdělání. Svůj názor formuloval především v díle *Filipika proti misomusům*.⁸⁰

Bratrské školy, tak jak byly postupně zakládány, byly spojeny s největšími centry sborů Jednoty, kterými byla Litomyšl a také Mladá Boleslav, kde nejstarší bratrskou školu doplňovala i tiskárna zaměřená mimo jiné na potřeby právě tohoto školského zařízení.⁸¹ Zásadní změna ve vývoji bratrského školství nastala po roce 1547, kdy panovník postavil Jednotu bratrskou mimo zákon a potrestal jí i konfiskací majetku. Správa a vedení Jednoty se přesunuly na Moravu, kde byla její činnost tolerována.⁸² Měla tu síť sborů rozdělených do dvou diecézí v Přerově a v Ivančicích,⁸³ kde působila i „vyšší škola humanistická“.⁸⁴ Další významné školy gymnaziálního typu byly v Přerově a v Prostějově. Nižších škol bratrských v té době na Moravě působilo minimálně 27, zatímco v Čechách pouze 6, ale je třeba vzít v úvahu, že některá bratrská školská

⁷⁸ Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 304.

⁷⁹ Michaela ČAPKOVÁ, *Rodina jako hodnota v Jednotě bratrské*, bakalářská práce, Univerzita Pardubice [on line], Pardubice 2009, s. 14, [cit. 2. března 2012]. Dostupné na WWW: <<http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/33361/1/Rodina%20jako%20hodnota%20v%20Jednot%C4%9B%20bratrsk%C3%A9.pdf>>.

⁸⁰ *Ottův slovník naučný* IV., Praha 1891, s. 127.

⁸¹ J. ŠAFRÁNEK, *Školy české*, s. 58.

⁸² Tamtéž, s. 61.

⁸³ P. VOREL, *Velké dějiny VII.*, s. 258.

⁸⁴ J. ŠAFRÁNEK, *Školy české*, s. 61-62.

zařízení vystupovala oficiálně jako školy utrakvistické, aby unikla případné perzekuci.⁸⁵ V obsahu výuky se bratrské školy od utrakvistických příliš nelišily, dávaly však větší důraz na kázeň, mravní výchovu a zbožnost. Podporovaly individualitu žáků a učili je snášenlivosti.⁸⁶

Od poloviny sedmdesátých let 16. století v souvislosti s novou nábožensko-politickou situací posílila Jednota své pozice v Čechách, a tím vzrostl význam i jejích školských zařízení, soustředěných především ve východních Čechách.⁸⁷ Největšího rozkvětu dosáhla Jednota ovšem až po vydání Majestátu Rudolfa II. v roce 1609, který legalizoval její činnost. Výsledkem uvedené situace se stalo založení bratrské školy přímo v zemském centru, konkrétně na Starém Městě pražském, při původně univerzitní kapli Betlémské.⁸⁸ Centrem činnosti Jednoty v Čechách však i nadále zůstala oblast východočeská, kde se soustředilo kolem 60 jejích sborů, a to na území při dolním a zčásti středním Labi i při dolní Vltavě.⁸⁹

Luteránské školství se v Čechách rozšířilo v příhraničních oblastech, kam zasahoval přímý vliv německé reformace. Pod jejím vlivem se nacházela oblast Slavkovského lesa, ale i Chebsko, Poohří, dolní Polabí, Českolipsko, Šluknovsko a Frýdlantsko. Tato území patřila v 16. a na počátku 17. století ke spádové oblasti německých luteránských univerzit (zvláště Vitemberku), z nichž se pak také rekrutovali učitelé pro zdejší latinské školy.⁹⁰ Luteránské školství mělo velmi dobrou úroveň, k nejlepším patřily školy hornických a obchodních center horního Poohří: Cheb, Horní Slavkov, Locket, Ostrov nad Ohří a Jáchymov.⁹¹

Nejznámější se stala škola v Jáchymově, která dosáhla největšího rozkvětu v období působení Johanna Mathesia, který do jejího programu uvedl reformační humanismus vitemberského směru. Jeho školní řád se nechal inspirovat především Melanchthonovým pedagogickým dílem. V nejvyšších ročnících jáchymovské školy se tak pěstovaly i základy trivia. O výborné úrovni této instituce svědčí navíc fakt, že její žáci působili bez dalšího univerzitního vzdělání jako učitelé na školách v Sasku, v Krušnohoří, ale i na vzdálenějších místech např. v Horní Falci a v Čechách v okolí

⁸⁵ Tamtéž, s. 62.

⁸⁶ Tamtéž, s. 63.

⁸⁷ J. PEŠEK, *Pražská univerzita a městské latinské školy*, s. 221. K jednotlivým školám srovnej Michal SVATOŠ, *Škola na Vraclavi*, in: Věra SEKOTOVÁ et al. (edd.), *Vraclav – genius jednoho místa. Příspěvky ze sympozia konaného na Vraclavi dne 11. října 2001*, Vysoké Mýto 2002, s. 46.

⁸⁸ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 95-96.

⁸⁹ J. PEŠEK, *Univerzitní správa*, s. 49.

⁹⁰ J. PEŠEK, *Pražská univerzita a městské latinské školy*, s. 221.

⁹¹ J. PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost*, s. 31.

Jáchymova a Jihlavy.⁹² Reformační humanismus, který představoval ideový základ působení významné části luteránského školství i na českém území a který se snažil spojit humanismus s teologickým hlediskem, přinesl řadu nových podnětů i pro české utrakvistické školství, v němž se však uplatnil až ve druhé polovině 16. století.

Také pro luteránské školství představovalo významný impulz vydání Rudolfova majestátu. Luteráni na něj zareagovali podobně jako čeští bratři zřízením svých škol na teritoriu měst pražských. Na významu získala škola u sv. Salvátora na Starém Městě pražském, která poskytovala výuku gymnaziálního typu, tj. základy trivia.⁹³ Podobně jako bratrská škola v kapli Betlémské bylo i toto učiliště podřízeno dozoru univerzity, což se neobešlo bez jistých kontroverzí. V případě bratrské školy se jednalo spíše o spory osobní, u luteránů stály v popředí i odlišné představy o způsobu a obsahu výuky, které reflektoval jejich školní řád. Navíc ambice luteránů v souvislosti s vlastní školou přesahovaly univerzitou schválený záměr vytvořit luteránskou latinskou školu. Už od počátku se objevovaly na straně luteránské snahy učinit ze školy akademii, která by v mnohém mohla konkurovat pražskému vysokému učení.⁹⁴ Druhá známá pražská luteránská škola vznikla ve stejném období při nově budovaném malostranském chrámu Nejsvětější Trojice. Ta však měla poskytovat srovnatelné vzdělání s dalšími latinskými školami v prostoru měst pražských, proto jí univerzitní správa nevěnovala větší pozornost.⁹⁵

3.2. Utrakvistické latinské školství

3.2.1. Systém městského latinského školství a univerzita

Soustava latinského utrakvistického školství v českých městech byla co do hustoty, účinnosti a funkčnosti výjimečná a zajišťovala vysokou gramotnost české mužské městské populace.⁹⁶ Dnes ovšem nelze přesně určit ani počet těchto škol, ani jejich úroveň. Některé ze škol, hlavně v poddanských městech a městečkách, totiž mohly za příznivých podmínek působit jako latinské partikulární školy, ale po změně vrchnosti opět klesnout na úroveň nižší.⁹⁷ Dalším důvodem výkyvů mohly být také časté výměny pedagogů. Stávalo se, že žáci odcházeli se svým oblíbeným učitelem na

⁹² J. HEJNIC, *Jáchymovská škola*, s. 33, 38.

⁹³ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 97-102.

⁹⁴ Tamtéž, s. 95-102.

⁹⁵ Tamtéž, s. 102-103.

⁹⁶ J. PEŠEK, *Pražská univerzita*, s. 225.

⁹⁷ J. PEŠEK *Univerzitní správa* s. 45.

jeho nové působiště, a to výrazně ovlivňovalo počet žáků i úroveň výuky v jednotlivých školách.⁹⁸ Svoji úlohu jistě sehrály i morové epidemie, které mohly způsobit i zánik některých škol.⁹⁹

Jiným aspektem byla ještě v první polovině 16. století neexistující centrální správa, která by měla tyto školy v evidenci. Situace se změnila až ve druhé polovině 16. a na počátku 17. století, kdy ústřední správa utrakvistických škol přešla na univerzitu.¹⁰⁰ Ta pak spravovala latinské školy v Čechách téměř ve všech královských městech, v řadě měst poddanských a dokonce i v nevelkých městečkách. Celkem se pod správou rektora univerzity ocitlo cca 125 škol. Ve srovnání s říší nebo s Nizozemím to byla jedna z nejhustších školských sítí své doby. Velké rozdíly v počtu latinských městských škol můžeme pozorovat mezi obdobím šedesátých až osmdesátých let 16. století a etapou okolo přelomu 16. a 17. století. V zásadě můžeme říci, že utrakvistické latinské školy se nacházely především ve východních, středovýchodních, jihozápadních a severozápadních Čechách.

Při zjišťování přesnějšího počtu latinských škol v období šedesátých až osmdesátých let 16. století se můžeme opřít o unikátní pramen - manuál rektora univerzity Matěje Dvorského—Curia.¹⁰¹ Do této napůl soukromé a napůl úřední knihy si rektor zapisoval jména žáků městských škol, které přivedli jejich učitelé k přijetí na univerzitu. I když tento manuál neobsahuje všechna jména beánů, i tak můžeme říci, že v tomto období přicházeli na univerzitu žáci minimálně ze 47 škol v Čechách. Pravidelně se dostavovali především uchazeči o studium z pražských škol, kterých zde v této době působilo mezi 15 až 17. K nejznámějším patřila týnská škola na Starém Městě pražském, dále školy u sv. Jindřicha a sv. Štěpána na Novém Městě pražském a konečně škola u sv. Mikuláše na Malé Straně. Další 22 důležitých latinských škol se nacházelo převážně v královských městech v Polabí, Pojizeří a v oblasti mezi dolní Vltavou, Berounkou a Ohří. Nejvýznamnější z nich lze lokalizovat v Žatci, Lounech, Berouně, Českém Brodu, Nymburce, ve Slaném a v Kutné Hoře.¹⁰²

Kvalita výuky na těchto latinských školách byla do té míry vysoká, že po jejich absolvování žáci bez problémů přecházeli na univerzitu. V jejich nejvyšších ročnících totiž tyto školy často nabízely výuku, která odpovídala kvalitě nižších stupňů

⁹⁸ J. ŠAFRÁNEK, *Školy české*, s. 46.

⁹⁹ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 29.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 26.

¹⁰¹ Karel BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora se jmény studentů zapsaných v ztracené matrice Univerzity Karlovy v Praze v létech 1560-1582 II*, Praha 1981.

¹⁰² J. PEŠEK, *Pražská univerzita*, s. 220-223.

univerzitního studia. Přesun části univerzitní výuky na tyto školy je někdy chápán jako důkaz klesající úrovně pražské univerzity. Někteří autoři pak ve shodě s dobovým celoevropským trendem přerůstání městských latinských škol ve vyšší, ale neakademická učiliště interpretují tento fakt spíše jako důkaz o vysoké úrovni českého partikulárního školství, opírajícího se o pražskou univerzitu.¹⁰³

Příznivý vývoj ve druhé polovině 16. století vyústil v dynamický nárůst celkového počtu městských latinských škol. V období kolem roku 1600 za působení rektorů Martina Bacháčka, Adama Bystřického a následně Jana Kampana univerzita spravovala v Čechách celkem již 108 latinských škol.¹⁰⁴ Vydáním Rudolfova majestátu roku 1609 bylo postavení univerzity jako vrcholného orgánu českého předbělohorského školství završeno, pod její výhradní správou se ocitly všechny školy království.¹⁰⁵

Správa městských škol teoreticky náležela pražské univerzitě již v době předhusitské. Souviselo to s jurisdikčním právem rektora univerzity nad členy akademické obce, kteří se jako bakaláři a mistři ujímali pedagogických míst na latinských školách. Uvedený systém se však začal rozvíjet až od sklonku 15. století. „...rektor řídil i konkrétní obsazování škol univerzitními absolventy, byl nejvyšším správcem škol, soudcem i ochráncem jejich pedagogů, kteří nadále zůstávali členy pražské akademické obce.“¹⁰⁶ Rektor mohl také ovlivňovat způsob výuky na městských partikulárních školách, protože jejich budoucí pedagogy zkoušel a instruoval. Kvalitu výuky pak kontroloval při inspekčních cestách, nebo byl o ní informován prostřednictvím písemných zpráv od městských inspektorů „scholae“, kteří často byli rovněž bývalými absolventy vysokého učení. Rektor rozesílal na jednotlivé školy také instrukce a zásoboval je knihami a jinými nezbytnými pomůckami k výuce.

V této podobě fungovala univerzitní správa městských partikulárních škol kolem roku 1600, kdy jako rektor působil Martin Bacháček z Nauměřic - významná osobnost a velký organizátor českého latinského utrakvistického školství, který ve své práci mohl navázat na své předchůdce na rektorském postu. Jeho osobní, vědecké i politické konexe byly rozsáhlé a hrály rozhodující roli při ovlivňování chodu městského latinského školství. Není známo, jak Bacháček získával školy do pravidelné péče. Jedinou reálnou možností je, že využil svých osobních kontaktů s představiteli městských rad a se správci městských far. Stejně tak musela univerzita pomoci osobních

¹⁰³ J. PEŠEK, *Univerzitní správa*, s. 45.

¹⁰⁴ J. PEŠEK, *Pražská univerzita*, s. 223-224.

¹⁰⁵ J. PEŠEK, *Univerzitní správa*, s. 46.

¹⁰⁶ J. PEŠEK, *Pražská univerzita*, s. 219.

kontaktů hledat oporu i ve stavovské obci, protože její tradiční právo spravovat městské školy nebylo spojeno s konkrétní výkonnou pravomocí.

Pro univerzitu, která byla koncem 15. století redukována na jedinou artistickou fakultu a proměnila se tak v méně významnou zemskou univerzitu, byla spolupráce s partikulárními školami životně důležitá. Od měst totiž získávala nejen určitou finanční podporu, ale vazba s městy dávala smysl její existenci, protože naprostá většina jejích studentů přicházela právě z městského prostředí. Většina absolventů univerzity se pak znovu do městského prostředí navracela a uplatnila se nejen v rámci utrakvistické církve, ale také v městské správě či v běžných řemeslnických a živnostenských profesích. Ani potom často s univerzitou neztráceli kontakt, ale jako příslušníci městské inteligence zůstávali „akademiky“. Očekávala se od nich literární činnost či přijetí funkce inspektora „scholae“. Nejvýznamněji se ovšem uplatňovali přímo v městské správě, přijímali posty v radních kolegiích, vedli městskou kanceláři či zastávali místa nižších úředníků. Tito vzdělaní muži ovlivňovali kulturní prostředí českých raně novověkých měst také svým velkorysým mecenátem, který směřoval i k městské škole.¹⁰⁷ Skutečnost, že měšťané často pamatovali peněžitou částkou nebo jiným darem na školu svědčí o tom, jak důležitou roli vzdělání přisuzovali.¹⁰⁸

3.2.2. Struktura utrakvistických latinských městských škol

Již sám název latinských škol „partikulární“, tj. částečný, naznačuje, že se zde žákům dostávalo pouze dílčího propedeutického vzdělání vzhledem k rozsahu univerzitní výuky. Jednalo se konkrétně o výuku gramatiky, rétoriky a dialektiky, tj. základů trivie.¹⁰⁹ Výuka byla zprostředkována v latinském jazyce. Tyto školy poskytovaly větší či menší část vzdělání podle svých specifických kvalit. Akademického titulu však bylo možno dosáhnout pouze na univerzitě.¹¹⁰ Partikulární školy neměly pevné a stálé rozčlenění do kategorií a tříd, proto nelze přesně stanovit délku studia.

Jan Šafránek, který se opíral o starší studie Zikmunda Wintra,¹¹¹ dělí utrakvistické školské instituce do tří kategorií, které byly někde sloučeny pod jednu

¹⁰⁷ J. PEŠEK, *Pražská univerzita*, s. 219-220

¹⁰⁸ F. PALACKÝ, *Obyvatelstvo českých měst*, s. 350.

¹⁰⁹ J. ŠAFRÁNEK, *Školy české*, s. 24.

¹¹⁰ J. PEŠEK, *Pražská univerzita*, s. 219.

¹¹¹ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 24-26.

místní správu. Na prvním místě to byla škola dětská, kde se mělo učit čtení, psaní a základy počtů. Podle toho, kde se škola nacházela, byla nazývána dětská farní nebo lokální. Na středním stupni stála pak dle Šafránka partikulární *schola minor*, která měla být obvykle trojtřídní. Absolvování třídy však nebylo přesně časově vymezeno, délka studia souvisela pouze se schopností žáka zvládnout předepsanou látku. Vyšší stupeň latinské školy se nazýval *schola mediocris*, která se skládala z pěti tříd a vyučovala se na ní také poezie a rétorika. Někde měly tyto školy šest tříd a pak se zde vyučovaly i základy filozofie. Tento vyšší stupeň latinských škol se měl nazývat rovněž škola *superior*, *maior* nebo také gymnasium či lyceum. Nejznámější z těchto škol se nacházely u sv. Jindřicha a sv. Štěpána na Novém Městě pražském, u sv. Jakuba, sv. Jiljí a u P. Marie před Týnem na Starém Městě, u sv. Mikuláše na Malé Straně a dále u sv. Jakuba v Kutné Hoře, v Hradci Králové, Čáslavi, Chrudimi, Německém Brodě, Táboře a v Žatci.¹¹²

Systematičtější pohled na utrakvistické městské předbělohorské školství nabídl až v sedmdesátých letech minulého století František Palacký, který zdůraznil, že uvedené období neznalo v pravém slova smyslu školský systém, tj. že rozdělení škol nebylo dáno právní normou a proto bylo velmi variabilní.¹¹³ Zdůraznil, že kvalita těchto škol nebyla stejná a souvisela především s osobností učitele. Počátek školní docházky *a teneris annis* nebo *a prima pueritia* byl stanoven nejpozději do sedmi let věku dítěte a byl zahájen na elementární úrovni. Základní příprava na ní měla trvat průměrně šest let, ale i zde byly značné odchylky. Palacký vyslovil hypotézu, že výuka na této úrovni byla ohraničena mezními hodnotami tři až dvanáct let, přičemž tři až šest let se vzdělávali obvykle nadanější studenti, kteří pokračovali ve studiu na partikulárních školách. Nelze však přesně určit délku studia těch, kteří nechtěli ve studiu dále pokračovat. Za vyšším studiem na latinské školy odcházeli žáci většinou mimo své rodiště. Délka tohoto studia byla průměrně šestiletá, i když zde byly opět velké rozdíly. To bylo způsobeno především různými schopnostmi studentů. Celková délka docházky elementárního a vyššího stupně škol pak dosahovala cca dvanáct let. To potvrzují i známé údaje z pramenů o školách v Žatci, v Litoměřicích a v Lounech.¹¹⁴

¹¹² J. ŠAFRÁNEK, *Školy české*, s. 37-39.

¹¹³ F. PALACKÝ, *Obyvatelstvo českých měst*, s. 348.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 348-350.

3.2.3. Sociální struktura žáků a studentů na městských utrakvistických školách

Mezi faktory, které zásadně determinovaly úroveň vzdělanosti, patřila sociální struktura společnosti. Systém dobového městského utrakvistického školství však umožňoval i nemajetným žákům-mendikům pobyt na školách, protože přenášel velkou část materiální péče o chudé žáky na město a měšťany.¹¹⁵ Nedostatek prostředků však nutil žáky z těchto nižších vrstev společnosti k brzkému zapojení do pracovního procesu, a také možnosti uplatnění školních znalostí byly v jejich případě omezené.

Podobná byla situace u nejnižších vrstev měšťanstva. Děti z této sociální skupiny navštěvovaly většinou pouze školu elementární, která jim poskytla základní gramotnost.

Nejpočetnější skupinou ve městech byla střední vrstva měšťanského obyvatelstva. Patřili k ní řemeslníci, živnostníci a část obchodníků. Pro jejich děti byla návštěva nižší školy běžnou záležitostí, protože by se ve svém budoucím podnikání nemohly bez znalostí čtení, psaní a počítání obejít. Archivní prameny ukazují, že např. působení v městské správě, respektive radě, bylo v 16. století většinou podmíněno požadavkem na gramotnost. Stejně nároky byly spojeny např. s provozováním některých řemesel a obchodních živností, jež vyžadovaly vedení účetní agendy.¹¹⁶ V 16. století se stává běžnější i písemná komunikace mezi měšťany.¹¹⁷ Také důležité zprávy a usnesení městské rady, ale i zemské a zeměpanské správy byly publikovány písemnou formou, což vyžadovalo minimálně základní gramotnost této vrstvy obyvatelstva. Nižší škola, respektive nižší ročníky latinské školy, byly tedy neodmyslitelnou součástí městského života. Je ale otázkou, zda existoval mezi měšťany srovnatelný zájem o vyšší stupně latinského vzdělání. Někteří z nich měli snahu zkrátit studium svých dětí na minimum. Jednalo se o pochopitelnou reakci, pokud vezmeme v úvahu, že provozování řemesla vyžadovalo více řemeslných dovedností než teoretických školních znalostí. I mezi řemeslníky se však setkáváme s těmi, kteří prošli více škol, i když se nakonec nevěnovali intelektuálnímu povolání. Mnozí z nich pobývali dokonce určitou dobu na studiích v zahraničí, především v říši, kde měli možnost osvojit si navíc i německý jazyk. V době hospodářské stagnace otevíralo vzdělání možnost jiného uplatnění než pouze v rámci řemeslné výroby, která ve druhé polovině 16. století neposkytovala

¹¹⁵ Tamtéž, s. 359.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 359-360.

¹¹⁷ Werner FAULSTICH, *Medien zwischen Herrschaft und Revolte*, Göttingen 1998, s. 165-168.

měšťanům dostatečnou finanční jistotu. Reálným podnětem pro snahu získat vyšší vzdělání se mohla také stát vyhlídka na změnu společenského postavení, kterou představovalo kněžství, učitelství a především vstup do systému městské správy, jenž skýtal možnost společenského postupu. Můžeme tedy konstatovat, že právě z této sociální vrstvy pocházela většina inteligence, která působila ve městech. Ne všem se však tento společenský vzestup zdařil.

Nejméně početnou sociální skupinu tvořila nejbohatší vrstva měšťanů, kam patřili zámožní řemeslníci, obchodníci a majitelé pozemků a dalších nemovitostí, kteří ovládali městské úřady a vytvářeli tak nejen hospodářskou, ale i mocenskou elitu ve městě. To také určovalo její postoj k vyššímu vzdělání. Zatím co v činnosti řemeslníků převažovala manuální práce, kupci a majitelé pozemků potřebovali ke své profesní činnosti i správě majetku vyšší vzdělání. Vyšší utrakvistické partikulární školství tak bylo určeno nejen pro přípravu příští inteligence, ale právě pro mládež z řad vyšších měšťanských vrstev. Jen malá část těch, kteří prošli všemi třídami městské latinské školy, se bezprostředně po ukončení studia věnovala ve svém rodišti běžnému měšťanskému povolání. Naopak pokračovali ve studiu na pražské univerzitě nebo na jiných zahraničních univerzitách, nejčastěji ve Vitemberku a Lipsku. Po návratu ze studií se obvykle ujímali zděděného majetku a zaujímali vedoucí pozice v městské radě.¹¹⁸

3.2.4. Učitelé městských latinských utrakvistických škol

Většina učitelů, kteří působili na utrakvistických městských latinských školách, se připravovala na pražském vysokém učení. Jejich povolání ale nemůžeme chápat z dnešního hlediska jako celoživotní zaměstnání. Jejich profesionální pedagogická dráha zahájená v městské latinské škole představovala spíše přechodnou fázi, kdy absolventi univerzity sbírali zkušenosti a připravovali se na skutečnou kariéru, nejčastěji v rámci utrakvistické církve nebo městské správy. Z těchto pozic pak mohli, mimo jiné, zásadně ovlivňovat jednání o obsazování a správě městských škol.¹¹⁹

O systému obsazování pedagogických míst v utrakvistických latinských školách jsme blíže informováni z dochovaných rektorských manuálů až z období kolem roku 1600, kdy můžeme podrobněji poznat provoz rektorovy školské správy v době

¹¹⁸ F. PALACKÝ, *Obyvatelstvo českých měst*, s. 361-367.

¹¹⁹ J. PEŠEK, *Pražská univerzita*, s. 220.

největšího rozmachu univerzity, a to za Martina Bacháčka, Adama Bystřického a Jana Kampana. Informace o nižším pedagogickém personálu jsou ale velmi kusé. V této době se praktikoval systém cyklické výměny učitelů na městských školách.¹²⁰ „Většina ze škol byla obsazena dvěma až třemi pedagogy: správcem (rector), collegou čili conrectorem a nižším preceptorem.“¹²¹ Velké školy měly kantorů více, ale v malých školách působil pouze jeden učitel. Systém cyklické výměny těchto učitelů zavedl rektor, aby udržel všechna pedagogická místa obsazená a zajistil standardní kvalitu vyučujících. Tento způsob obsazování pedagogických míst byl nutný především z důvodu ubývání starších a zkušených pedagogů, kteří buď během své služby zemřeli, odcházeli do městských kanceláří, přijímali kněžské svěcení nebo se ženili a stávali se řádnými měšťany.¹²²

Před vlastním ustanovením učitele na místo v městské partikulární škole musel adept absolvovat přezkoušení u rektora a složit přísahu věrnosti univerzitě. Současně byl rektorem seznámen i se svou novou školou a po vlastním jmenování se vydal s pověřujícím listem do svého nového působiště.¹²³ Obsazení školy rektor konzultoval s městskou radou. Přesuny vyučujících na utrakvistických latinských městských školách prováděl rektor ve dvou termínech – podzimním a jarním okolo 16. října a 24. dubna.¹²⁴ Řadu učitelů umísťoval rektor před bakalářskými a mistrovskými zkouškami do pražských škol, kde působili jako správci, ale i jako nižší preceptoři. To jim umožňovalo pobývat v městech pražských i při omezeném počtu míst na kolejích a docházet při tom na přednášky a disputace na univerzitu. Současně získávali první pedagogické zkušenosti. Z tohoto důvodu také v pražských latinských školách působil poměrně málo místních rodáků, protože ti měli možnost bydlet doma.¹²⁵

3.2.5. Obsah a formy výuky na latinských utrakvistických školách

3.2.5.1. Školní řády

Pokud chceme zjistit, jaké poznatky žáci v rámci utrakvistického školství získávali, musíme se opřít o zachované školské řády, které se nazývaly „ordo studiorum“, případně „leges studiorum“. Školní rozvrh, který předepisoval podobu

¹²⁰ Tamtéž, s. 223.

¹²¹ Tamtéž, s. 224.

¹²² Tamtéž, s. 225.

¹²³ J. PEŠEK, *Univerzitní správa*, s. 52.

¹²⁴ J. PEŠEK, *Pražská univerzita*, s. 225.

¹²⁵ Tamtéž, s. 223.

výuky pro jednotlivé třídy v rámci jednoho týdne, se označoval „ordes lectionum“.¹²⁶ Školské řády, které se pouze okrajově zabývaly počtem učitelů, materiálními podmínkami škol nebo vztahem k inspektorům „scholae“, se díky své publikaci tiskem dočkaly značného rozšíření. Byly psány latinsky a to již samo určovalo okruh jejich využití. Opíraly se o výuku latiny a uplatnění scholastické metody (čtení, komentované čtení, polemika). Řády doporučovaly postupovat při výuce od základních znalostí, tj. od slovní zásoby, přes gramatiku až po memorování vět a celých textů.

Autoři školských řádů pro latinské utrakvistické školství v Čechách vycházeli ze zahraničních luteránských a později i reformovaných školských předpisů, a to zvláště z vitemberského řádu Philippa Melanchthona a štrasburského Johanna Sturma. První řád v Čechách vznikl ve čtyřicátých letech 16. století a jeho autorem byl Matouš Collinus z Chotěřiny. Všeobecně rozšířeným se však stal až *Ordo studiorum* Mistra Petra Kodocilla (Codocillus) z Tulechova, který vyšel tiskem v roce 1586. Tento předpis rozdělil výuku do pěti základních tříd, které se pak od druhé třídy ještě dělily na dvě kvalitativní úrovně - začátečníky a pokročilé. Dělení na třídy fakticky představovalo označení úrovně vzdělání.¹²⁷ Žáci byli do tříd zařazováni podle svých vědomostí a ke zvládnutí jedné třídy bylo většinou třeba více času než jeden rok. Třída tvořila základní pracovní skupinu, ve které se sešli studenti různých věkových kategorií a ze které pak nestejně postupovali do skupiny vyšší, kde nároky stoupaly.¹²⁸ Nejvíce žáků přicházelo do školy, aby se naučili především číst, psát a posléze i základy počtů.

Kodicillův řád považoval za základní úlohu nejnižší třídy zajistit výuku čtení a psaní. Vyučování počtů bylo zařazeno až do třídy následující. Obsahem učení na tomto stupni byl také katechismus, základy náboženství a evangelia, jejichž výuka byla v nejnižších třídách zprostředkována ještě v národních jazycích.¹²⁹ Výuka náboženství nabývala v této podobě na významu, protože zásadním způsobem formovala náboženské myšlení měšťanstva, a tím i jeho politické postoje.¹³⁰ Po získání základní gramotnosti přistupovali žáci k výuce latiny, jejíž základy zvládla většina studující měšťanské mládeže. Školní průprava průměrného měšťana totiž trvala minimálně čtyři roky, v jejichž rámci většina měšťanských synů překročila hranice elementární výuky a

¹²⁶ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 608-656; Jiří HRUBEŠ – Jiří ŠTRAUS, *Knih tisk pomocníkem pedagogického pokroku. Tištěné školské řády v předbřlohorských Čechách*, in: Lubomír VEBR (ed.), *Knih tisk a Universita Karlova*, Praha 1972, s. 147-176.

¹²⁷ Michal SVATOŠ, *Děti ve školských rádech partikulárních škol pražských měst předbřlohorského období (16. a počátku 17. století)*, Documenta Pragensia 31, 2012, v tisku.

¹²⁸ F. PALACKÝ, *Obyvatelstvo českých měst*, s. 351.

¹²⁹ Tamtéž, s. 352.

¹³⁰ Tamtéž, s. 353.

prošla i latinskou průpravou.¹³¹ Obdobný systém výuky nalezneme i ve školním řádu Vavřince Benedikta Nudožerského z roku 1609, který je rovněž určen pro pětitřídní školu, v níž ovšem poslední, tj. pátý stupeň, byl určen k opakování získaných vědomostí.¹³²

Z prakticky využitelných disciplin byly do školních řádů prvních tříd zařazeny základy aritmetiky. Geometrie se ponechávala zcela stranou a nevyučovaly se ani přírodní vědy, např. astronomie a medicína. Také s poznatky z dějin práva a filozofie se seznámili jen ti, kteří setrvali na školách déle. Kromě čtení, psaní a základů aritmetiky a latiny se již v nejnižších třídách setkali chlapci z měšťanských rodin také s hudbou, respektive se zpěvem českých písní. Obliba zpěvu úzce souvisela s významem hudebních sborů – literátských bratrstev v dobové měšťanské společnosti. Účast měšťanů v těchto společenstvech byla chápána jako prestižní záležitost, a proto věnovali v rámci studia takovou pozornost i hudební průpravě svých potomků.¹³³

Součástí Kodícillova řádu byly však i předpisy o chování žáků, učitelů a dokonce i inspektorů. Žáci měli dodržovat tři zásady: lásku, skromnost a píli, které byly vyžadovány nejen v rámci školní docházky, ale i mimo školu, a to jak v privátním tak veřejném životě. Od inspektorů škol se požadoval dohled na dodržování jednotných pedagogických postupů a na kvalitu výuky s ohledem na věk dítěte.¹³⁴

O Kodiccillův řád se opírala i organizační a kontrolní činnost Mistra Martina Bacháčka z Nauměřic poté, co se stal roku 1598 rektorem pražské univerzity, a měl z této pozice zajišťovat dohled nad městským latinským školstvím. Vycházel také ze zahraničního vzorového školního řádu štrasburského rektora Johanna Sturma. Podařilo se mu postupně povznést úroveň domácího partikulárního školství, protože se podrobně a pravidelně věnoval přípravě rozvrhů učiva pro jednotlivé školy a v případě potřeby je doplňoval či zjednodušoval. Kladl přitom velký důraz na nejnižší stupeň výuky a upozorňoval jak pedagogy, tak rady měst na důležitost pozvolného postupu ve vyučování.¹³⁵ Apeloval na to, aby již od počátku pracoval s dětmi kvalitní učitel, a tím získaly dobré základy. Vycházel přitom z negativních zkušeností z řady měst, kde výuku zajišťovaly na nejnižších stupních i nekvalifikované osoby.¹³⁶ Pokud se

¹³¹ Tamtéž, s. 352.

¹³² M. SVATOŠ, *Děti ve školských řádech*, v tisku.

¹³³ F. PALACKÝ, *Obyvatelstvo českých měst*, s. 351-353; D. VANIŠOVÁ, *Literáti latinského kůru v Lounech*, s. 43-48; V. MAŇAS, *Hudební aktivity náboženských korporací*.

¹³⁴ M. SVATOŠ, *Děti ve školských řádech*, v tisku.

¹³⁵ J. ŠAFRÁNEK, *Školy české*, s. 40.

¹³⁶ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 13.

Bacháček obracel k jednotlivým partikulárním školám, doporučoval věnovat pozornost výuce a procvičování slohu, k němuž mělo sloužit nejprve psaní nedělních evangelií v češtině, později ve čtvrté třídě v latině a v páté v řečtině. Za důležitou pokládal také výuku zpěvu. Se školami a městskými radami, které je spravovaly, komunikoval nejen písemnou formou, ale sám také jezdil na jejich pravidelné kontroly, při kterých poskytoval učitelům i konkrétní rady.¹³⁷

Na základě uvedených zkušeností s uplatněním starších školních řádů v praxi se pražská univerzita pokusila založit nižší latinskou školu (*classes*), pro níž vytvořila v roce 1609 vzorový školní řád. Impulzem k jeho sepsání však nebyly jen praktické důvody směřující k zlepšení stavu městských latinských škol, ale také reforma univerzity, která proběhla v letech 1609-1611. Předpis uvádí jako autora uvedeného řádu děkana artistické fakulty M. Mikuláše Troila, ale za jeho vznikem pravděpodobně stáli jiní univerzitní mistři. Literatura zmiňuje M. Bacháčka z Nauměřic a M. Vlavenýra Nosislavského.¹³⁸ Univerzitní vzorový řád vycházel především z aktuálního školského řádu Benedikta Nudožerského. První třída v systému výuky v něm byla vyhrazena základnímu zvládnutí abecedy. Druhá a třetí byly zaměřeny již na latinskou gramatiku, čtvrtá se věnovala především rétorice a základům řečtiny. V nejvyšším pátém ročníku měla probíhat výuka logiky, četba latinských autorů a vlastních literárních tvorba žáků.¹³⁹

I když byly ve všech zmiňovaných školských řádech domácích autorů patrný zahraniční vlivy, jejich základ vycházel převážně z vlastní pedagogické praxe. Jejich autoři se nesnažili prosazovat jedinou metodu nebo učebnici. Navíc stejně jako ve středověké škole i v období raného novověku měly školní řády v Čechách sloužit spíše jako vzor a naučení pro pedagogy v praxi a nikoliv jako závazný předpis. Zlom nastal až na konci 16. století, kdy se rektor Bacháček pokoušel o sjednocení systému utrakvistického latinského školství a dosažení vyšší kvality výuky. Předbělohorské školské řády lze tedy vnímat i jako projev snahy „podřídít školství kompetenci jejich správců a dát jim jednotný institucionální, pedagogický a konfesijní charakter.“¹⁴⁰ Školské řády však vypovídají jen málo o samotných žácích, protože ti byli vnímáni v první řadě jako pasivní příjemci vzdělání. Aktivním činitelem se stával jen pedagog, který byl podle řádů omezen pouze předpisy, jež se týkaly obsahu a metody výuky.¹⁴¹

¹³⁷ J. ŠAFRÁNEK, *Školy české*, s. 40.

¹³⁸ M. SVATOŠ, *Děti ve školských řádech*, v tisku.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Tamtéž.

¹⁴¹ Tamtéž.

3.2.5.2. Metody a obsah výuky na základě školních řádů

Jakou podobu tedy na základě uvedených předpisů mohla nabývat výuka na utrakvistických partikulárních školách? Nutno dodat, že se valnou většinou v praxi nelišila od situace v katolickém latinském školství. Jednotlivé školní řády z předbělohorského utrakvistického prostředí chápaly výukový proces jako jeden celek. Vzdělávání začínalo od základů čtení a psaní. Petr Kodiceil ve svém řádu doporučoval postupovat pomalu a stále nově získané kompetence opakovat a procvičovat. Podstatou výuky bylo v nejnižších třídách zvládnutí abecedy. Učitel měl psát postupně jednotlivá písmena na tabuli, aby je žáci poznávali a jmenovali. Kodiceil přitom doporučoval metodu svého bratra Jakuba, nejdřív napsat samohlásky a potom přidávat souhlásky, jak jdou po sobě v abecedě. Domníval se, že tímto způsobem si abecedu děti lépe zapamatují. Podobně ostatně radil učitelům i Bacháček, který současně kladl důraz i na výuku správné výslovnosti. Když se žáci naučili písmena, měli je začít skládat do slabik. Pokud pro výuku již nestačil slabikář, doporučoval Kodiceil učitelům využít k výuce i texty modliteb a katechismus. Naproti tomu Bacháček doporučoval místo modliteb a katechismu slabikovat raději latinské gramatické texty (citáty). Teprve po procvičení slabikování měla výuka postoupit k souvislému čtení, kdy žákům text nejprve předčítal učitel a následně ho žáci napodobili.¹⁴²

Psaní se neučilo současně se čtením. Obě kompetence byly ostatně už od středověku chápány v rámci dobové vzdělanosti odděleně. Při výuce psaní na partikulární škole žák psal podle učitelova vzoru, a pokud mu tato činnost činila potíže, vedl mu pedagog ruku. Kodiceil i Bacháček zdůrazňovali, aby učitel při výuce demonstroval způsob, jak jsou jednotlivá písmena skládána.¹⁴³

Na uvedenou bázi vzdělání navazovala vlastní výuka latiny. Za její základ byla považována gramatika, jejíž význam v rámci evropské vzdělanosti podtrhlo již pedagogické dílo Philippa Melanchthona.¹⁴⁴ Bacháček doporučoval začínat s výukou latiny hned, jak se žáci naučí v mateřském jazyce v rámci výuky čtení slabikovat. V první fázi měli žáci podle psaných vzorů zvládnout deklinace. Zpočátku měla být

¹⁴² Z. WINTER, *Život a učení*, s. 659-668.

¹⁴³ Tamtéž s. 663-664.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 664; k osobě Philippa Melanchthona srovnej Martin H. JUNG, *Philipp Melanchthon und seine Zeit*, Göttingen 2010; Karin Y. MAAG, *Melanchthon in Europe. His Work and Influence beyond Wittenberg*, Grand Rapids 1999; Robert STUPPERICH, *Philipp Melanchthon. Gelehrter und Politiker*, Göttingen 1996.

výuka založená na mechanickém opakování, později se mělo vyučovat systematicky na základě jazykových pravidel. Jakmile žáci získali základy latinské mluvnice, doporučovala se práce s latinskými texty. Jednalo se o díla klasické antické literatury, především Cicerona a méně často i Terentia.¹⁴⁵ Při práci s nimi měl učitel využívat snazší části textů, které předčítal a vybíral z nich jednotlivá slova, na nichž se žáci učili deklinace a konjugace. Vzorový univerzitní řád z roku 1609 zdůraznil i ve výuce latiny význam vysvětlování jednotlivých pravidel na příkladech, kterému se mělo dostat minimálně stejného prostoru jako samotnému výkladu a rozboru gramatických schém.¹⁴⁶ Při výuce latiny měl být kladen důraz i na propojení čtení a psaní. Žáci si měli vést deníky, do nichž se zapisovala slovíčka a později i fráze a celé souvislé texty. Tento způsob výuky latiny propagoval již Johannes Sturm a po jeho vzoru ho v Čechách doporučovaly prakticky všechny známé školní řády z utrakvistického prostředí doby předbělhorské.¹⁴⁷ Pokročilí žáci přecházeli poté, co zvládli základy latinské mluvnice, k aktivnímu používání jazyka. Nejprve užíval latinu pouze učitel a formou odpovědí na jeho otázky se do komunikace zapojovali i žáci. Součástí výuky bylo i čtení klasické antické literatury, které bylo spojeno i s překladem odpovídajícím úrovni žáka.¹⁴⁸ Četbu doprovázela i slohová cvičení, v nichž žáci imitovali čtené texty, a veřejné korektury slohových cvičení žáků.¹⁴⁹ Rozvoj uvedených kompetencí dal vzniknout i samostatným literárním pokusům žáků, většinou v podobě básnické tvorby, která byla často i publikována.¹⁵⁰ Masivní literární produkce patřila k typickým charakteristikám utrakvistického latinského školství, které ve výuce významně akcentovalo v latinské vzdělanosti právě písemné kompetence žáků.

Nezastupitelné místo ve výuce měla i rétorika. Kodiceil zařadil do svého řádu tzv. hádání již od nejnižších tříd. Jednalo se o diskusi dvou žáků, která probíhala za přítomnosti celé třídy. Pro pokročilé žáky pak Kodiceil doporučoval návštěvy univerzitních disputací. Žáci vyšších tříd partikulárních škol měli také za úkol vypracovávat deklamace, tj. písemné práce často s morálním podtextem, v nichž se používaly citáty z klasických děl a které se následně přednášely z paměti. Ve vyšších

¹⁴⁵ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 666.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 669.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 670-671.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 676.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 680-685.

¹⁵⁰ Dochované publikované studentské básnické texty z tohoto období shrnuje A. TRUHLÁŘ – K. HRDINA – J. HEJNIC – J. MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví*.

třídách se měla aplikovat rétorika stejným způsobem na řecké texty, především bylo doporučováno dílo Démosthena.

Vedle rétoriky se ve vyšších třídách přednášela také dialektika, která byla rovněž vyučována především mechanicky, tj. učitel četl nebo diktoval texty a žáci se je učili zpaměti. Na tuto skutečnost reagoval ve svém řádu i Kodicill, který tento postup kritizoval a zdůrazňoval nutnost vysvětlování a procvičování na vhodných příkladech. Podobně spíše mechanicky se vyučovaly také počty.¹⁵¹ Spektrum školních předmětů doplňoval ještě dějepis, zeměpis a fyzika, jež se učily také metodou čtení a diktování, ale které nebyly „povinnou“ součástí výuky na partikulárních školách.¹⁵²

Součástí výuky na utrakvistických latinských školách se však nestávala výuka národních jazyků. Ty byly jen prostředkem k vyučování v nejnižších třídách. Pokud rodiče požadovali rozšíření znalostí o další jazyk, nejčastěji o německý, museli dítěti zajistit studium na škole v německé jazykové oblasti. Synové měšťanů vyjížděli za získáním této kompetence jednak do pohraničních oblastí hlavně v severozápadních Čechách, nebo na jazykově německá území ve vedlejších zemích České koruny.¹⁵³ Důsledkem byla tzv. peregrinace mezi latinskými školami v Čechách a blízkém zahraničí. Důvodem peregrinace však mohla být vedle rozšíření jazykových znalostí i cesta za kvalitnější výukou, či za konkrétním pedagogem.¹⁵⁴

Výsledky výuky utrakvistické latinské školy také představovaly veřejnosti. Vedle veřejnosti přístupných disputací se latinské protestantské školství v Čechách prezentovalo i divadlem. Ve školských řádech se doporučovalo provádění divadelních představení, která měla přispívat ke cvičení jazyka, zdůraznění mravů a odstranění ostychu z veřejného vystupování. Klasická dramata nebyla na těchto školách příliš oblíbená, populárnějšími se staly hry na biblická témata. Nejčastěji byly dramatizovány texty Starého zákona, ale pro potřeby školních představení vznikala také původní tvorba např. hra od Pavla Kyrmezerského *O bohatci a Lazarovi*, vydaná tiskem roku 1566. V roce 1605 byla publikována česká komedie *O ctné a šlechetné vdově Judyth a o Holofernovi*. Oblíbené bylo rovněž téma o knězi Helim a jeho synech, u nás jej zpracoval Jan Záhrobský z Těšína. Na části divadelních textů se podíleli vlastní tvorbou i žáci latinských škol. V roce 1571 sepsali žáci ze školy u sv. Štěpána na Novém Městě hru o Šalamounovi. V protestantském prostředí se netěšily větší oblibě hry o svatých a

¹⁵¹ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 692.

¹⁵² Tamtéž, s. 692-693.

¹⁵³ J. PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost*, s. 42-43.

¹⁵⁴ J. PEŠEK, *Pražská univerzita*, s. 225.

divadelní kusy na historická témata. Spíše se hrály tendenční hry na historickém podkladě jako např. *Pamachius* od Tomáše Naogeorga, jehož libreto bylo vydané roku 1546 také česky. Rovněž alegorické hry byly méně oblíbené než v katolickém školství. V 16. století byly také do divadelních představení vsunovány mezhry, které přinášely aktuální satiru. Školní hry se měly provozovat na různých místech nejčastěji na náměstích, v radních domech, v kostelech nebo na zámcích. Bohatost kostýmů a rekvizit se lišila a závisela především na podpoře z městského prostředí. Někdy se žákům podařilo vypůjčit si od měšťanů honosné oděvy, jindy se museli spokojit s jednoduchou výpravou.¹⁵⁵ Celkově však v rámci utrakvistického školství nemělo divadlo takový význam jako na katolických (jezuitských) gymnáziích.

3.2.5.3. Učebnice a školní texty

Výukové texty, se kterými se setkáváme v raně novověké partikulární škole, nebyly často původně zamýšleny jako školní učebnice. Jednalo se především o antickou literaturu, která se používala při výuce latiny a na vyšších stupních také dialektiky nebo rétoriky. Základní pramen, který nám umožňuje učinit si představu o těchto textech, jsou dobové školní řady, jejichž údaje korigují inventáře měšťanských pozůstalostí zachycující i dobové měšťanské knihovny, jejichž součástí byla rovněž školní literatura.¹⁵⁶

Při výuce latiny se začínalo u klasických gramatik Aelia Donata či Prisciana, ale dominantní postavení měla dobově aktuální gramatika Melanchthonova, která vycházela konec konců i v českých úpravách, a později gramatika Pierra de la Ramée. Latina se procvičovala především četbou a reprodukcí klasické antické literatury. K doporučeným autorům se řadil Cicero, Vergilius, Livius, Tacitus, Sallustius, Terentius, Plautus a z křesťanských Sadulius, Arator, Lactantius. Doporučovány byly speciálně i sbírky přísloví a mravních naučení jako např. Katonova *Disticha*. Z klasické antické literatury vznikaly různé formy pomůcek a výtahů *Elegantiae*, *Loci communes*, *Formulae*, *Dialogi*. Mezi školní autory si našel cestu i Erasmus Rotterdamský a jeho *Colloquia*. Latinské gramatiky doplňovaly i dobové slovníky latinského jazyka.

K výuce řečtiny byly dostupné gramatiky Chrysolorova, Gazova, Laskarisova a Celtisova. Základem se však staly moderní mluvnice řečtiny Melanchthonova

¹⁵⁵ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 729-739.

¹⁵⁶ O. FEJTOVÁ, *Schulbücher*, s. 177-190.

(*Institutiones graecae grammaticae*) a Clenardova. Texty, které sloužily k procvičení jazyka, představovala především díla Ezopa, Démosthena, Homéra, Aristofana, Eurípida a Thukydidy. Vzhledem k tomu, že český jazyk na latinských školách nedošel samostatného uplatnění s výjimkou výuky abecedy, vyvstává otázka praktického uplatnění českých gramatik vyprodukovaných v Čechách a na Moravě v 16. století.¹⁵⁷

Jazyková výuka byla rovněž úzce spojena s rétorikou. Pro ni představovalo základ dílo Philippa Melanchthona a Pierra de la Ramée. V českém prostředí se o vydávání učebních textů pro výuku latiny i rétoriky zasloužil především Jan Kocín z Kocínětu, který se stal editorem řady antických autorů (např. Aristotela, Hermogena aj.).¹⁵⁸

Do latinských utrakvistických škol pronikala i matematika v podobě aritmetiky a astronomie.¹⁵⁹ Nejčastěji doporučovanou učebnicí měla být v Čechách doby předbělohorské praktická aritmetika Gemmy Frisia a česká aritmetika Ondřeje Klatovského.¹⁶⁰ Pokud v řádech došlo i na astronomii, tak jako základní text byly zmiňovány traktáty *De sphaera materiali*.¹⁶¹ V řádech byla ještě pravidelně v souvislosti s matematickými disciplínami zahrnována výuka hudby, která ovšem většinou neměla vazbu na konkrétní učebnice či jiná díla.¹⁶²

Vyšší úroveň vzdělání byla na latinských školách spojena s výukou dialektiky, která byla většinou vyučována na základě Aristotelova díla. Jednotlivá dialektická cvičení se opírala o dialektiku Melanchthonovu a Pierra de la Ramée.¹⁶³

Vedle latiny byla druhým základním pilířem městského utrakvistického latinského školství v Čechách výuka náboženství. Katechese mládeže představovala bezpochyby i na základě formulací dobových školních řádů regulérní školní předmět.¹⁶⁴ Základním výukovým textem pak byly katechismy, vydávané často spolu s abecedou a slabikářem. První seznámení s katechismem ve škole bylo evidentně spojováno s výukou čtení i psaní, tedy se základní gramotností. Ve školách latinských pak byl předkládán žactvu katechismus v latině a výuka náboženství byla propojena se základní funkcí latinského školství, tj. vzděláváním v latině. Na českých latinských školách byly

¹⁵⁷ Literatura reflektuje vznik českých gramatik v souvislosti s jejich využitím v prostředí Jednoty bratrské – srovnej Z. WINTER, *Život a učení*, s. 553.

¹⁵⁸ O. FEJTOVÁ, *Schulbücher*, s. 183-184.

¹⁵⁹ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 564.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 568-9.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 570.

¹⁶² O. FEJTOVÁ, *Schulbücher*, s. 184.

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 588.

doporučovány katechismy Lutherův a Davida Chytraea.¹⁶⁵ V některých řádech se objevovaly i požadavky na zprostředkování řečtiny pomocí katechismů.¹⁶⁶

Výuka latiny a náboženství jako ústřední linie středního stupně školství byla propojena s hudbou. Školní řády doby předbělohorské v Čechách nezmiňovaly výuku instrumentální, ale pouze vyučování zpěvu.¹⁶⁷ Základní pomůcka k této výuce – kancionály – však nepředstavovaly učebnici v pravém slova smyslu. Spolu s žalmy měly vazbu na běžný, každodenní život měšťanů např. v proslulých literátských bratrstvech¹⁶⁸

3.2.6. Shrnutí

Poměrně ucelený systém utrakvistického měšťanského latinského školství v předbělohorských Čechách se opíral o normativně vymezený rámec, specifikovaný ve vydaných školních řádech. Ty určovaly jak formu a obsah studia, tak přibližovaly metody výuky i používané učební texty. Základ těchto norem vycházel z obecného konceptu humanistické vzdělanosti, což přinášelo řadu paralel se systémem dobového katolického školství. Mnohá specifika však byla spojena s podobou učebních textů, do nichž pronikala i díla domácích protestantských autorů.

Latinské protestantské školství si kladlo za cíl nejen vzdělávat jedince na principech dobového humanismu, ale současně je také připravit na jejich budoucí život v měšťanské komunitě. Škola měla pomoci žákům nalézt jejich budoucí společenské postavení a osvojit si tomu odpovídající model chování. Současně získané vzdělání umožnilo nejschopnějším jedincům z měšťanského prostředí překročit hranice jejich společenského postavení a v rámci komunity se prosadit mezi elitu města.¹⁶⁹ Spojení s životem městské komunity patřilo k významným charakteristikám protestantského latinského školství v Čechách, které muselo ve výuce respektovat i požadavky vycházející z tohoto prostředí. Studium na tomto typu škol mohlo také představovat přípravu k univerzitnímu vzdělání, ale většinově bylo v českém protestantském prostředí chápáno spíše jako součást společenské prestiže, respektive „povinné“ výbavy měšťanské mládeže.

¹⁶⁵ O. FEJTOVÁ, *Schulbücher*, s. 184.

¹⁶⁶ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 590-591.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 574.

¹⁶⁸ O. FEJTOVÁ, *Schulbücher*, s. 185.

¹⁶⁹ J. PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost*, s. 51-52.

4. Organizace katolického školství

4.1. Systém katolického školství v českých zemích

Katolické obyvatelstvo představovalo v předbělohorských Čechách menšinu. Jednalo se o důsledek náboženských změn v 15. století. V zemi došlo k postupnému zániku univerzitního katolického theologického studia. Katoličtí mistři z theologického učení se uchýlili do ciziny, a tím se značně zredukovala možnost výchovy katolických učitelů. Jejich přípravu zajišťovala prakticky pouze kapitula, kterou spravoval probošt, a po určité období ve druhé polovině 15. století i katedrální škola na Vyšehradě. Úroveň v řadě redukované sítě katolického nižšího a středního školství se výrazně snižovala. Např. katedrální škola na Hradčanech klesla postupně na úroveň školy nižší, protože utrakvistické střední a vyšší školství jí odebralo studenty. Byla to sice nadále škola latinská, ale svou kvalitou stačila stěží na výchovu katolického kněžského dorostu.¹⁷⁰

Na venkově byli katolíci soustředěni hlavně v západních a jižních Čechách. Počet jednotlivých katolických škol však nelze přesně určit jednak proto, že na mnoha místech se často střídaly konfese podle smýšlení vrchnosti, a tak se také měnili i učitelé místních škol. Současně v některých případech nebylo náboženské zaměření školy jednoznačně konfesijně vyhraněné, což souviselo i s jistou indiferentností dobové katolické a protestantské konfese.¹⁷¹ Časté střídání učitelů v důsledku konfesijních změn mělo vliv nejen na úroveň výuky v jednotlivých školách, ale i na náboženské smýšlení obyvatel.

Počet katolických far a v důsledku toho i katolických škol klesal také v souvislosti s finančními problémy. Katolické školy středního stupně, tj. latinské, se tak udržely pouze v západních Čechách především v Plzni, Mostě, Blatné, Březnici, Kadani a v Kladrubech, na jihu v Českých Budějovicích, Krumlově, Soběslavi a ve Strakoniciích a na severu v České Lípě, Zákupcích a v Děčíně.

Zmínky o předbělohorském nižším katolickém školství, tedy o školách dětinských a farních jsou kusé. Tato zařízení se soustředila opět především do oblastí západních a jižních Čech, kde měla silné zázemí v katolické vrchnosti.¹⁷²

¹⁷⁰ J. ŠAFRÁNEK, *Školy české*, s. 64-66.

¹⁷¹ Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách II.*, Praha 1896, s. 899-914.

¹⁷² J. ŠAFRÁNEK, *Školy české*, s. 65-66.

V Praze se nacházelo několik významnějších katolických škol, patrně smíšeného charakteru, které ve své struktuře spojovaly článek nižšího a středního katolického školství. Ke známým katolickým školám se v městech pražských řadily kromě populárních škol na Hradčanech a na Vyšehradě i katolické školy při klášteře křížovníků u sv. Jiří, u sv. Klimenta a sv. Jakuba, nebo u kláštera johanitů na Malé Straně, případně školy na Karlově, u P. Marie Sněžné či u špitálu sv. Havla a na Zderaze.¹⁷³

Z výše uvedeného vyplývá, že katolíci neměli v Čechách ani v zemském centru ještě v polovině 16. století vybudovanou ucelenou vzdělávací síť. Existovaly nižší školy při katolických farnostech i školy středního typu poskytující základy latiny, které ale svým rozsahem nemohly konkurovat síti utrakvistických a bratrských vzdělávacích institucí. Pokud chtěl císař Ferdinand v tomto systému prosadit změny, jejichž cílem bylo posílit katolické školství, nemohl se spolehnout na reformu univerzity ani středního školství, protože k tomu neměl dostatek politické moci, kterou omezoval vliv protestantské stavovské opozice. Rozhodl se proto zavést zcela nový typ škol, který by byl financovaný z jiných než zemských zdrojů. K tomuto účelu vybral nově založený církevní řád Tovaryšstvo Ježíšovo. Sám zakladatel řádu Ignác z Loyoly přesvědčoval panovníka o potřebě zřídit v Praze jezuitskou řádovou kolej, která by se stala novým centrem katolické vzdělanosti v Čechách. Pro tuto myšlenku postupně nacházel podporu i mezi českou katolickou šlechtou.¹⁷⁴

Za sídlo pražských jezuitů byl vybrán bývalý dominikánský klášter sv. Klimenta na Starém Městě poblíž Karlova mostu. Skupina prvních příslušníků řádu přišla do Prahy v roce 1556 a již 7. července téhož roku zde zahájila pravidelnou výuku.¹⁷⁵ Zpočátku jejich aktivity nevzbuzovaly velký zájem obyvatelstva. Problémy působila i jazyková bariéra. Situace se začala postupně měnit s příchodem prvních jezuitů pocházejících z českých zemí. Nedílnou součástí programu jezuitského řádu byla i systematická a kvalitní pedagogická činnost. Jezuitský vzdělávací systém se soustředil na dvě skupiny mládeže. Výuku nabízel hlavně mimořádně nadaným chlapcům, a to bez ohledu na jejich sociální původ či náboženskou orientaci. Týkalo se to převážně mládeže z nejchudších vrstev společnosti. Této sociální skupině poskytlo vzdělání možnost postupu do vyšší společenské hierarchie, respektive právě tito žáci tvořili

¹⁷³ Tamtéž, s. 66.

¹⁷⁴ P. VOREL, *Velké dějiny VII.*, s. 264-266.

¹⁷⁵ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka*, s. 58.

základ budoucích nových členů řádové komunity. Předpokladem poskytovaného vzdělání byla ale úplná oddanost řádu, který měl jasně vybudovaný kariérní a hodnostní systém. Druhou skupinu, na níž se Jezuité v oblasti školství zaměřili, tvořili naopak chlapci z bohatých šlechtických rodin, u kterých se sice neočekávala další aktivní činnost v řádu, ale kteří vzhledem ke svému předpokládanému budoucímu významnému společenskému postavení měli být získáni působením školených pedagogů pro věc katolické reformy.¹⁷⁶

K založení dalších tří českých předbělohorských jezuitských kolejí s gymnázií v Českém Krumlově, Chomutově a v Jindřichově Hradci významně přispěly osobnosti z řad katolické šlechty. Otevření uvedených učilišť však neprobíhalo vždy bez problémů, respektive konfliktů s místním obyvatelstvem. Když Jiří Popel z Lobkovic povolal jezuitu na své panství, finančně zajistil jejich studentský seminář v Chomutově a navíc jim svěřil dohled nad farami, vyvolalo to vzpouru místního nekatolického obyvatelstva. Jezuité tak nakrátko byli nuceni Lobkovicovo panství opustit a vrátili se až po potlačení vzpoury. Naopak daleko diplomatičtěji postupoval zakladatel krumlovské jezuitské koleje Vilém z Rožmberka.¹⁷⁷ K úspěšnému působení jím podporovaného jezuitského učiliště v Českém Krumlově však přispívala i pevná pozice katolicismu na jihu Čech, kterou nenarušila ani husitská revoluce.

Jezuitské školství se souběžně formovalo také na území vedlejších zemí Koruny české. Na Moravě vznikly další řádové domy, při nichž byly zřízeny i jezuitské koleje, a to nejprve v Olomouci a následně Brně. Sedmá jezuitská kolej pak byla založena v Kladsku.¹⁷⁸

4.2. Struktura katolického latinského školství

Základem předbělohorského katolického středního, tj. latinského školství se stala nově budované síť jezuitských gymnázií.¹⁷⁹ Počet jejich tříd i jejich názvy se

¹⁷⁶ P. VOREL, *Velké dějiny VII.*, s. 266.

¹⁷⁷ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka*, s. 58.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ Stejný stupeň vzdělání mohly v Čechách poskytovat i jiné řády. Jejich vliv však byl v této oblasti ještě marginální, protože jejich výuková činnost byla soustředěna na výchovu vlastního dorostu.

v jednotlivých provinciích ustálily v odlišné podobě. V Čechách se jednalo o šest tříd, jejichž struktura důsledně vycházela z řádu *Ratio studiorum*.¹⁸⁰

Nižší gymnázium (*scholae studiorum inferiorum*) mělo mít maximálně pět stupňů soustředěných na výuku latiny.¹⁸¹ Nejmladší žáci si v nich měli osvojit nejen základní slovní zásobu, ale i latinskou morfologii a úvod do syntaxe. Takové množství látky nebylo možné zvládnout během jednoho roku, a proto se ve školském řádu doporučuje gramatiku rozdělit do dvou let a vytvořit tak dvě oddělení v jedné třídě nebo třídy dvě. Souběžně se žáci připravovali na zvládnutí řečtiny při výuce abecedy. Následně postoupili do třídy, ve které rozšířili své vědomosti z morfologie a nahlédli do základů syntaxe. Získali také první znalosti o řeckých jménech a slovesech. Ve třetím roce studia navštěvovali žáci prostřední gramatikální třídu nazývanou *grammatica*. Zde se měli naučit celou základní latinskou gramatiku. V řečtině pokračovali dále v morfologii, ale při její výuce se stále používalo rodného jazyka žáků. Poslední gramatikální třída se také podle svého zaměření nazývala *syntax*. Po jejím ukončení měli mít žáci zvládnutou celou latinskou gramatiku. V řečtině se pak soustředili na syntax.

Učivo páté třídy gymnázia, tzv. *poetiky*, se zaměřovalo na vyjadřovací schopnosti a jejich rozvíjení. Předpokladem tohoto postupu byla nejen zvládnutá latina po stránce gramatické i lexikální, ale i ovládnutí jakéhosi všeobecného přehledu ve formě historického vzdělání. Dbalo se také na znalosti základních rétorických pravidel.

Poslední šestý ročník se nazýval *rhetorica* a jeho cílem bylo rozvíjet řečnické schopnosti na vrcholné úrovni. Žáci museli zvládnout pravidla rétoriky z děl antických klasiků – Cicerona a Aristotela – a ovládnout i styl Ciceronových řečí. Důležitou roli přitom hrála také četba poetických děl, opět z oblasti antické klasiky.

V české a rakouské provincii jezuitského řádu se jednotlivé třídy gymnaziálního školství nejčastěji označovaly *rudimentistae*, *principistae*, *grammatica* a *gramatistae*, *syntax* a *syntaxeos*, *poetica* a *poeseos*, a poslední šestá třída *rhetorica* či *classis oratoria* nebo *rhetores*.¹⁸² Názvy jednotlivých tříd zdůrazňují to, co se studenti v daném ročníku měli naučit. V první třídě získali základy klasických jazyků (*rudimenta*), a proto nesla název *classis rudimentorum*. Po zvládnutí látky pokračovali

¹⁸⁰ Srovnej K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka*, s. 54, 216; I. ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 59-73 – autorka ve stručnější formě uvádí identické údaje o struktuře jezuitského školství.

¹⁸¹ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka*, s. 53. Autorka rekonstruuje systém jezuitského gymnaziálního školství na základě předpisu *Ratio studiorum* (1599).

¹⁸² Tamtéž, s. 216.

do třídy *classis principiorum*. Střední gramatikální stupeň, ve kterém byl dokončen základní výklad gramatiky se jmenoval *gramatica* a odpovídal třetí gymnaziální třídě. Nejvyšší stupeň výuky gramatiky byl soustředěn do třídy čtvrté, nesoucí název *syntax*.¹⁸³

4.3. Žáci a studenti katolických latinských škol

Studentem jezuitského gymnázia se mohl stát chlapec, který již dosáhl elementární gramotnosti a složil přijímací zkoušku, již tvořilo písemné cvičení, překlad do latiny nebo interpretace textu. Zřetel byl brán i na chování uchazeče. Ten pak byl zařazen do ročníku podle svých znalostí. Nejvíce žáků bylo ovšem přijímáno do nejnižšího ročníku. Budoucího studenta museli k prefektovi přivést rodiče či pěstouni, přičemž nezáleželo na jejich sociálním postavení. Bez doporučení byl přijat jen ten uchazeč, kterého prefekt znal nebo se na něj mohl informovat.¹⁸⁴ Nižšímu studiu měla být dle předpisu *Ratia* předřazena elementární třída.¹⁸⁵ Specifikem české provincie byla ovšem praxe, že chlapci, kteří neuměli číst a psát a byli mladší osmi let, neměli být přijati ke studiu na jezuitském gymnáziu, ale byli svěřeni učiteli, jenž byl řádu podřízen.¹⁸⁶

Třídy jezuitského gymnázia nebyly věkově homogenní a věková různost se pravděpodobně každý rok také měnila. Počty žáků ve třídě byly značně rozmanité a mohly přesahovat i sto studentů. Jezuité v české provincii však v tomto případě teoreticky připouštěli další dělení tříd. Tuto praxi však nelze doložit a zdá se, že ve skutečnosti se dávala přednost vytváření celých nových škol před zvyšováním počtu studujících.¹⁸⁷

Také délka studia se významně odlišovala od situace moderního školství. Jezuitské gymnázium mělo šest tříd, ale pouze někteří žáci prošli všemi stupni výuky. Poměrně velká část z nich studium nedokončila. Důvodem mohl být nedostatek nadání, ale i sociální postavení studujících a volba povolání. Mládenci, kteří se chtěli stát měšťskými nebo panskými úředníky, odcházeli ze školy často již po absolvování gramatikálních tříd. Celým studiem prošli nejčastěji ti, kteří se chtěli stát kněžími.

¹⁸³ Tamtéž, s. 55, 216.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 68.

¹⁸⁵ I. ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 66.

¹⁸⁶ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka*, s. 69.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 70.

Studia dokončovali obvykle po sedmi či osmi letech, protože opakování jednotlivých ročníků nebylo ničím zvláštním, naopak byl to poměrně častý prostředek pro upevnění znalostí, zvláště v počátcích studia. Školní docházku bylo také možno si zkrátit a absolvovat příslušné čtyři třídy za dva nebo tři roky. K tomu však docházelo jen výjimečně.¹⁸⁸

4.4. Učitelé katolických latinských škol (gymnází)

Vrchní dozor nad jezuitským školstvím vykonával provinciál řádu a v rámci koleje pak rektor. Ani jeden z nich se však na samotné výuce nepodílel. Zodpovědnost za výuku a její kvalitu měli školští prefekti. Tato funkce patřila k nižším vedoucím funkcím v řádu a ideálním kandidátem k jejímu vykonávání byl úspěšný učitel rétoriky, pro kterého tento úřad představoval nejvyšší kariérní post. Výuku kontroloval nahlížením do výkazů o prospěchu studentů, častými poradami s jednotlivými pedagogy a vedením komisí, před nimiž žáci skládali postupové zkoušky.

Složení pedagogického sboru bylo proměnlivé a prefekt na něj neměl zásadní vliv. Vyučující na jezuitských gymnáziích byli nazýváni *magistri* nebo *professores*.¹⁸⁹ Mohli jimi být *scholastici approbati*, což byli úspěšní absolvující studenti, i otcové řádu. Na tuto pozici se *scholastici approbati* připravovali studiem filozofie, které během dvou až tříletého cyklu zahrnovalo logiku, fyziku a metafyziku, a současně museli procházet sérií duchovních cvičení, generální zpovědí, zkouškou a složením jednoduchých slibů.¹⁹⁰ Po dokončení filozofie mohli pokračovat ve studiu na teologické fakultě, což se ovšem týkalo jen mimořádně nadaných. Funkci *magistra* mohli také vykonávat již zmínění otcové řádu, a to jak ti, kteří složili „slavné sliby“, tak ti, kteří je měli před sebou.¹⁹¹ K získání titulu otec bylo nutné studium teologie, které trvalo čtyři až šest let. Pak následovalo absolvování tzv. druhého noviciátu, který trval většinou jeden rok, a jeho náplní byla duchovní cvičení spojená s praxí v duchovní správě. Tato fáze vyvrcholila složením čtyř slibů: poslušnosti, čistoty, chudoby a poslušnosti vůči papeži.¹⁹²

---

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 70-71.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 62.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 10.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 62.

¹⁹² Tamtéž, s. 10.

Délka pedagogického působení výše zmíněných vyučujících na škole byla různá. Ti, kteří měli nějaké výjimečné schopnosti např. ke kazatelství, učili krátkou dobu. Pro školní praxi měli ovšem největší význam ti, kteří se rozhodli zasvětit pedagogické činnosti celý život. Mohli sice zůstat po celý život magistry, ale tato praxe byla spíše výjimečná. Všichni učitelé totiž obvykle nejdéle po čtyřech letech pedagogického působení na gymnáziu praxi přerušili, absolvovali teologická studia, byli vysvěceni na kněze, složili sliby a pak se ke svému povolání vraceli.

V české provincii magistři vyučovali jen v nižších, tj. gramatikálních třídách. Z pražské filozofie odcházeli absolventi (magistři) nejen na klementinské gymnázium, ale i do celé provincie. Časté byly odchody do Slezska. Doba jejich pedagogického působení na těchto školách byla různá. Někteří postupovali se svými studenty po celé čtyři roky, jiní odcházeli již po roce na jiné gymnázium. Nejednalo se ovšem o systém cílené „rotace“ pedagogů, jako tomu bylo v českém utrakvistickém školství.

Profesory poetiky, tj. nejvyššího stupně gymnaziálního vzdělávání, se stávali absolventi teologie, a to před nástupem terciátu nebo po jeho absolvování. Ti pak podle zvyku vyučovali v Klementinu a v Klatovech. Schopnější magistři obvykle působili jako učitelé poetiky v menších kolejích, jako byla Kutná Hora, Litoměřice či Hradiště. Poetiku magistři i otcové přednášeli většinou pouze jeden rok, s výjimkou těch, kteří ji učili jak před, tak po absolvování teologie.

Z uvedené praxe vyplývá, že učitelstvím během své kariéry prošli všichni jezuité. Povinná pedagogická praxe byla chápána jako služba, po které následovala další studia nebo příprava na věčné sliby. To mohlo také způsobit, že učili mladí a nezkušení a také ti, kteří se k pedagogické činnosti vůbec nehodili. Oproti tomu přednášení rétoriky se mohli otcové věnovat mnoho let, a tak se jim učitelství mohlo stát skutečným životním povoláním. Nejschopnější z nich pak vyučovali na klementinském gymnáziu. Na ostatních jezuitských gymnáziích byla situace poněkud odlišná. Profesori rétoriky se zde střídali častěji a řada z nich učila jen několik let. Z toho lze také usuzovat na poněkud rozdílnou úroveň výuky v jednotlivých jezuitských gymnáziích v Čechách.

V zásadě můžeme rozdělit vyučující podle jejich kariéry do čtyř skupin. První tvořili otcové, pro které byla výuka krátkou epizodou v jejich kariérním postupu. Pro druhou skupinu je typické, že po poměrně dlouhém období pedagogické praxe odcházejí vyučující za lepší kariérou mimo školství. Třetí skupinu tvoří ti, kteří se věnovali pedagogice dlouhodobě či po celý život. Do této skupiny patřili správci

konviktů a seminářů, prefekti hudby nebo univerzitní profesori. Nejčastěji však mezi nimi byli zastoupeni učitelé rétoriky, kteří se po šesti či sedmi letech výuky stávali školskými prefekty. Prakticky nikdy nezískali post rektora nebo ministra kolejí. Poslední, čtvrtou skupinu tvořili předčasně zemřelí členové řádu, u kterých nelze odhadnout, jak by se dále jejich kariérní postup vyvíjel.¹⁹³

4.5. Obsah a formy výuky na katolických latinských školách (jezuitská gymnázia)

4.5.1. Ratio studiorum

Jezuitské školství navazuje v mnohém na dílo římského filozofa Quintiliana a inspiraci hledalo i u italských humanistů Sadoleta a Vittorina da Feltre. Podobně jako Vittorino propojovali jezuité studium věd „lidských“ a „božských“. Podněty pro organizaci škol i obsah nabízeného vzdělání hledali dokonce i v protestantském prostředí. Opírali se hlavně o myšlenky Philippa Melanchthona a Johanna Sturma. Je však třeba zdůraznit, že přejímané názory si přetvářely dle vlastních potřeb. Základní principy jezuitské pedagogické soustavy odborná literatura často charakterizuje jako katolicko-humanistické.¹⁹⁴

Základní školní normu, kterou se řídilo jezuitské školství, představovalo *Ratio studiorum*. Tento školní řád vznikl a připravoval se v 16. století po několik desetiletí. První plán školního vzdělávání vytvořil již samotný zakladatel řádu Ignác z Loyoly. Jeho předpis se však soustředil pouze na vzdělávání členů řádu. V polovině čtyřicátých let 16. století se poprvé objevila v jezuitském řádu myšlenka na zakládání kolejí, jako center organizování původně řádové výuky.

Na tuto ideu navázala v rámci jednotlivých provincií řádu snaha vybudovat vlastní vzdělávací systémy. Mezi lety 1565-1572 pak toto úsilí vyvrcholilo pokusem o sestavení uceleného systému vzdělávání pro jezuitský řád. Vlastním impulsem pro vznik definitivní verze předpisu pro jezuitské školství bylo ustavení komise pro vytvoření normy *Ratio studiorum*. Z její činnosti vznikl návrh, který následně posuzovaly jednotlivé provincie. Po zapracování jejich připomínek vznikla v roce 1586 první verze jednotného školního řádu a druhá následně roku 1591.

Vyhlášení konečné verze *Ratio* předcházely jednání a diskuse 5. zasedání generální kongregace Tovaryšstva v letech 1593-1594. Na ně navázalo 8. ledna 1599

¹⁹³ Tamtéž, s. 62-67.

¹⁹⁴ I. ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 61, 64.

vyhlášení předpisu *Ratio adque institutio studiorum*, který platil beze změny po celé období pedagogických aktivit řádu, tj. v českých zemích až do jeho zrušení v období vrcholících osvěcenských reforem roku 1773.¹⁹⁵

4.5.2 Metody a obsah výuky na základě školního řádu

Ratio studiorum nám přibližuje nejen předepsané výukové texty, ale také způsob práce s nimi. V *classis rudimentorum* a v *classis principiorum* učitel žákům přečetl celý úryvek latinského textu a v mateřském jazyce shrnul jeho obsah. Pak přikročil k překladu, při kterém upozorňoval na již probrané gramatické jevy. Nakonec znovu přeložil jednotlivá slova a žáci si zapisovali stručný obsah úryvku. Tento způsob výuky sloužil především k rozšiřování slovní zásoby.

Podobný byl i způsob výkladu ve třetí třídě – *grammatica*. Učitel se však mohl soustředit i na zvládnutí základů syntaxe. Proto žákům diktoval celou vybranou frázi a nikoliv pouze shrnutí textu.

V *syntaxi* se nejen rozšiřoval rozsah četby, ale i práce s textem odpovídala vyšším znalostem studentů. Učitel přečtenou část shrnoval nejen v mateřském jazyce, ale i v latině. Vysvětloval také metaforu a mytologické i historické příběhy. Při četbě řeckých autorů, s nimiž se začínalo později, pak žáci postupovali zatím pomalu po jednotlivých slovech.

V *poetice* náročnost pochopitelně stoupala. Studentům byl předkládán Cicero, Vergiliova *Aeneida*, epigramy Martialovy, či básně Horacia. Uplatnilo se i dílo antického historika Sallustia. Výklad a doložení etymologie a významu slov probíhal již většinou v latině, stejně jako rozbor řečí, který byl zaměřen na užití rétorických pravidel v daném úryvku. Pokud profesor celý text přeložil, musel dbát na zachování vysoké stylistické úrovně originálu.

V *rétorice* se výklad zaměřoval na rétorická pravidla, stylistiku a práci s řeckým textem. U vybraného úryvku se přistoupilo nejdříve k rozboru hlavní myšlenky, pak následoval výklad k užitým stylistickým prostředkům a rozšíření slovní zásoby. V řečtině se pokračovalo syntaxí a naukou o dialektech. Četla se díla řečnická nebo historická např. Démostenova, která se střídala s epigramy a krátkými básněmi. V druhém pololetí se četly úryvky z Homéra.¹⁹⁶

¹⁹⁵ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka*, s. 19-20.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 81-82.

Významně menšího prostoru se při výuce dostávalo matematickým dovednostem. Do škol pronikaly v podobě vyučované aritmetiky, případně astronomie. Na jezuitských gymnáziích však měla matematika všeobecně menší ohlas než na latinských školách utrakvistického školství.¹⁹⁷ Aritmetika byla na jezuitských školách vyučována pouze v první a druhé gramatikální třídě. Všichni žáci museli zvládnout sčítání, odčítání, násobení, dělení a trojčlenku s římskými i arabskými číslicemi. Těžiště výuky spočívalo v jednoduchém výkladu a praktických početních příkladech.¹⁹⁸ Z učebnic byla nejčastěji doporučována podobně jako na protestantských latinských školách aritmetika Gemmy Frisia a česká početnice Ondřeje Klatovského.¹⁹⁹ Matematika byla v rámci jezuitského vzdělávacího systému chápána jako součást tzv. *eruditia*, které představovalo kompendium nejdůležitějších poznatků, zvláště praktických reálií.²⁰⁰

Vzhledem k tomu, že na jezuitských školách mělo mít vzdělání nejen duchovní rozměr, kladl se důraz i na tělesná cvičení. Doporučovaly se především procházky, ale i různé sportovní disciplíny, jako byly míčové hry, jízda na dřevěných koních, kuželky či střelba na terč. Fyzická aktivita měla vždy střídat hodiny učení.²⁰¹

Obecně důležitou roli ve výuce hrálo opakování a procvičování probírané látky, které mělo několik forem. Nejdůležitější část z probrané látky zopakoval jeden nebo několik studentů formou souvislého shrnutí, nebo studenti odpovídali na dotazy učitele. Sobotní *repetitio* pak obsahovalo všechno, co vyučující vyložil během týdne. Mohlo mít podobu diskuse, kdy se přihlásilo několik studentů ochotných hovořit o vyložené látce a ostatní jim kladli otázky. Další formou ústního zkoušení bylo tzv. *exercitatio memoriae*.²⁰² „Žáci předříkávali přečtené úryvky dekuriónum (*decuriones*) a učitel zkoušel jen dekuriiony a ty z žáků, kteří nepracovali příliš pilně, nebo ty, kteří přišli pozdě. Tento způsob volby tázaných mu umožňoval jednak prověřovat spolehlivost dekurionů a jednak vedl studenty k svědomitějšímu plnění povinností.“²⁰³

K procvičování sloužily také domácí a školní písemné úkoly. V gramatikálních třídách a v prvním pololetí *poetiky* učitel zadával překlad z mateřského jazyka do latiny. Od druhého pololetí *poetiky* studenti psali slohové práce na latinsky zadané téma. Učitel

¹⁹⁷ O. FEJTOVÁ, *Schulbücher*, s. 184.

¹⁹⁸ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka*, s. 85-86.

¹⁹⁹ O. FEJTOVÁ, *Schulbücher*, s. 184.

²⁰⁰ Vladimír ŠTVERÁK, *Dějiny pedagogiky I.*, Praha 1982, s. 118.

²⁰¹ I. ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 64-65.

²⁰² K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka*, s. 83.

²⁰³ Tamtéž, s. 83-84.

opravoval práce s žákem individuálně a před třídou nechal číst pouze vybrané slohy, ať už kvalitní či naopak špatné, na nichž pak demonstroval chyby žáků. Během opravování zadal vyučující studentům, se kterými právě nepracoval, gramatická cvičení, aby udržel kázeň ve třídě.

Dalším druhem procvičování byly *concertationes*. Jednalo se prakticky o soutěže žáků, které jezuité považovali za jeden z nejlepších způsobů motivace k lepšímu studiu. Mohly mít řadu podob.²⁰⁴ „Bud' učitel kladl otázky a odpovědi opravoval protihráč tázaného (*aemulus*), nebo se ptali protihráči navzájem, nebo proti sobě stáli jednotlivci či skupiny, a dokonce se mohl 'dát do boje' jednotlivec s několika spolužáky najednou.“²⁰⁵ Nejlepší soutěžící byli odměňováni cenou nebo získáním „úřadu“, tj. specifické pozice mezi ostatními studenty. Několikrát do roka soutěžily mezi sebou i celé třídy, kdy vybraní žáci disputovali o určitém společenském problému. Své rétorické schopnosti si žáci měli možnost také prověřit při deklamacích a scénických akcích.

Důležitou roli hrála také již zmiňovaná domácí příprava žáků. Obsahovala jak mechanické učení pravidel, tak četbu úryvků a písemné úlohy. Kratší úkoly byly zadávány ze dne na den, delší pak před dnem odpočinku, aby měli studenti více času na jejich vypracování. Při domácí přípravě měli studenti používat různá lexika.²⁰⁶

Významné místo v pedagogických metodách, uplatňovaných při výuce v jezuitském gymnaziálním školství, zaujímal divadlo. Divadelní prvky ostatně začleňovali jezuité také do běžné školní výuky. Divadlo poskytovalo možnost rozvíjet řečnické dovednosti žáků, podporovalo mravní a náboženské ideje a prezentovalo gymnázia na veřejnosti. Ve školském řádu však nenajdeme žádný ucelený soubor pravidel pro postavení divadla ve školní praxi. Nalezneme pouze dílčí nařízení, která mají charakter napomenutí, zákazu či povolení konkrétního prvku v divadelním představení.

Největší důraz kladli jezuité na náměty dramát, která měla působit na náboženské a morální cítění studentů a diváků. A tak jezuitští autoři, většinou učitelé, nepsali příběhy o obyčejných lidech, ale vycházeli z biblických námětů, legendistické literatury nebo z historie. Volba postav v jednotlivých dílech však byla omezena. Neměly se např. psát ženské role, ale protože dodržování tohoto nařízení nebylo snadné, získala většina zaalpských provincií výjimku. Postavy žen však měly být ctihodné a

---

²⁰⁴ Tamtéž, s. 84.

²⁰⁵ Tamtéž.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 83-85.

usedlé. Pro českou oblast není znám doklad o používání ženských postav, ale setkáváme se spíše s alegorickými osobami ženského rodu. Na jevišti se původně také neměli objevovat antičtí bohové a bohyně, ale i zde předpisy poněkud ustoupily praxi. Antická božstva se užívala např. jako typologická paralela spojená s křesťanskými náboženskými motivy.²⁰⁷ „V klementinské alegorické hře *Rea candoris Synceritas* se objevuje bůh spánku Morfeus, šalebné sirény, pomocníkem Lsti je slepý bůh bohatství Próteus. Prométeus obětující se pro lidstvo je chápán jako typologická paralela ke Kristu.“²⁰⁸

Jednoduché divadelní výstupy se postupem času měnily v jezuitském divadle v náročné komedie, tragédie a deklamace. Získávaly na popularitě, a proto musely předpisy postupně omezovat počet jejich provádění. Každý rok se pravděpodobně odehrálo na jedné škole asi šest představení. Z toho vyplývá, že gymnázia potřebovala velké množství her, protože v praxi se školské hry uváděly pouze jednou. Přesto však překvapivě nelze doložit existenci jejich tištěných sborníků.

Z krátkých dialogických výstupů byly v rámci jezuitského divadla oblíbeny o Velikonocích a Vánocích hry s christologickými motivy *Christus resurgens* a *Christus a pastoribus adoratus*. Alegorické hry byly uváděny především k svátkům jednotlivých světců, k Božímu tělu, či k masopustu a přinášely hlavně morální apel. Z klasických antických her byly uváděny upravené a „očištěné“ verze Euripida, Philopeda aj. Vzhledem k tomu, že se zachovalo pouze málo očištěných titulů, lze usuzovat, že klasické hry nebyly příliš oblíbené. Populárnější byla výše zmíněná dramata s biblickým obsahem a s náměty ze života světců. Jezuité zpracovávali také příběhy soudobé. V roce 1569 provedli v Praze hru o „kacířské ukrutnosti v Galillii“, namířenou proti jinověrcům.²⁰⁹ Většina her byla jako součást výukového procesu uváděna v latině. Méně často se objevovaly hry v národních jazycích,²¹⁰ které se patrně obracely k veřejnosti stojící mimo školu.

Jezuitské divadlo nebylo však pouze prostředkem výuky žáků gymnázií, sehrávalo také významnou roli v nábožensko-politickém vývoji předbělohorských Čech. Divadlo plnilo roli mediálního prostředku působícího na konfesijně různorodé diváky. Jezuitská představení nebyla v žádném případě určena jen okruhu vlastního gymnázia a

²⁰⁷ Tamtéž, s. 86-87.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 88.

²⁰⁹ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 749-750.

²¹⁰ Tamtéž, s. 750 - 1560 byla na Hradě k počtě panovníka uvedena komedie Euripa, přeložená do němčiny; v roce 1610 pak hráli jezuité v Chomutově hru o třech králích, rovněž pravděpodobně německy, a roku 1567 jezuita Salius napsal v českém jazyce hru o sv. Václavovi.

jeho příznivcům, ale otevírala se v jednotlivých městech, kde tyto školy působily, i širší veřejnosti.²¹¹

Jezuitské divadlo se mohlo opírat i o teoretické spisy o básnickém, respektive dramatickém umění. Jednalo se např. o praktické poetiky, jaké zastupovala práce Jacoba Pontana *Poeticarum institutionum libri tres*.²¹² Její výklad je veden v duchu humanismu, vyzdvihovány jsou v ní především antické vzory. Pontanus chápal divadlo jako ucelené umělecké dílo, které spojuje slovo, hudbu a tanec jako rovnocenné výrazové prostředky.

Úzkou vazbu mělo jezuitské divadlo a jeho postupy především k různým druhům deklamací, které se praktikovaly při gymnaziální výuce. Studenti sami si psali s pomocí učitele monology, dialogy a kratší dramatické scény. Žáci z nejnižších, gramatikálních tříd přednášeli pouze krátké texty, které odpovídaly jejich jazykovým schopnostem. Naopak studenti vyšších ročníků se účastnili slavnostních měsíčních deklamací, které obsahovaly nejen mluvené slovo, ale i dramatické akce. Důraz byl také kladen na tzv. mimořádná cvičení, která měla rozvíjet nejen paměť, ale i celkový řečnický projev žáků, jejich gesta, držení těla a intonaci hlasu. Z předpisů však není jasné, jak velký rozdíl byl mezi deklamacemi a tímto druhem cvičení.²¹³

4.5.3. Učebnice a školní texty

Obsah i forma výuky na jezuitských gymnáziích byly upravovány v předpisu *Ratio studiorum*. Dle aktuálních výzkumů byl tento řád obecně dodržován. Učitel měl na jeho základě za úkol především vést žáky ke zbožnosti, naučit je latině a udržovat klid a pořádek ve škole.²¹⁴ *Ratio studiorum* stanovilo i okruh učebních textů, s nimiž se při výuce mělo pracovat. Jejich konkrétní podobu si však určovaly jednotlivé provincie, které pak aktuálně využívané učebnice uváděly v tzv. *Catalogi perpetui*. Dominantní roli sehrávaly v procesu výuky učebnice připravované přímo příslušníky Tovaryšstva Ježíšova.

²¹¹ Petr POLEHLA, *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*, Praha 2011; K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka*, s. 103; I. ČORNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo*, s. 76.

²¹² K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka*, s. 88.

²¹³ Tamtéž, s. 86-91.

²¹⁴ Tamtéž, s. 76.

Základním učebním textem celé sféry katolického školství byl katechismus Petra Canisia *Summa doctrinae christianae*.²¹⁵ Nebyl opomíjen ani v rámci jezuitských gymnázií, ale pro rozvíjení latinské vzdělanosti byly využívány jiné, jazykově i obsahově náročnější texty.

V gramatikálních třídách se pracovalo v době předbělohorské podle učebnice latinské gramatiky španělského jezuita Emanuela Alvareze. V syntaxi se začínalo s výkladem metriky podle jeho třetí knihy *De Institutione Grammatica*. V poetice se používaly příručky Jacoba Pontana, či Alexandra Donata. Výuka obsahovala i výklad dějin, především antických a základy rétoriky, které se probíraly podle příručky *De Arte Rhetorica* Cypriana Soareze.

V rámci rétoriky byl výklad zaměřen především na rozbor složitějších rétorických pravidel. Nejprve bylo pravidlo na konkrétním příkladu z díla určitého autora objasněno, pak se žáci seznamovali s dalšími díly téhož autora nebo jiných literátů. Následoval rozbor pravidla a jeho použití v praxi. Při práci s textem se věnovala pozornost jak stránce morfologické, tak stylistické a lexikální. Nejčastěji byly rozebírány úryvky z ciceronské prózy. Při četbě historických děl pak vystupoval do popředí výklad dějin a dobových reálií. Poesie společně s rétorikou měla poskytovat prostor pro pronikání žáků do tajů stylistiky.

Cílem výuky bylo naučit studenty ovládat latinu tak, jak ji uměli a používali žáci Ciceronovi. Z četby byli proto vyloučeni všichni středověcí i doboví autoři, aby se žáci mohli vzdělávat přímo podle antických vzorů. *Racio studiorum* přináší rámcový výběr vhodných autorů, ale každá provincie si vytvářela vlastní seznamy doporučené četby. Podobný soupis se sice pro českou provincii nepodařilo nalézt, ale informace tohoto typu nabízejí dobové čítanky. Z titulů vydávaných v Čechách je zřejmé, že v porovnání s jinými provinciemi zde byl seznam doporučené četby na jezuitských gymnáziích méně rozsáhlý.²¹⁶

Podstatnou část četby měla tvořit díla Ciceronova např. spis *Epistulae ad familiares*, dialogy *De amicitia* a *De senectute*, z filozofických a etických děl pak knihy *O povinnostech*. Z vrcholných Ciceronových řečí vybrali klementinští jezuité např. *In Verrem I* a *IV*. a *Ad Quirites post reditum*. Ze spisů rétorických pak byla uváděna mimo jiné druhá kniha *De oratore*, *Partitiones* a *Orator ad M. Brutum*.

²¹⁵ Z. WINTER, *Život a učení*, s. 593.

²¹⁶ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka*, s. 76-78.

Z historických spisů pracovali jezuitští učitelé rétoriky pouze s díly Sallustia, Curtia a Flora. Opomenuti byli překvapivě Caesar, Livius, ale i Tacitus. Nejoblíbenější četbou rétorů byla Senecova dramata, zatímco Horatiova Carmina byla čtena již v poetice.²¹⁷

K výuce řečtiny preferovaly jezuitské školy Greserovu gramatiku. Díla Ezopa, Démosthena, Homéra, Aristofana, Euripida a Thukydida sloužila k procvičování jazyka.²¹⁸

Četba zaujímala významné místo ve výuce nejen proto, že přispívala ke vzdělávání studentů, ale také proto, že ovlivňovala rozvoj jejich osobnosti. Proto jezuité jednotlivé texty, které měly sloužit k výuce, „cenzurovali“. Před vytištěním nahrazovali nevhodná slova, ale v případě nutnosti vypouštěli i celé pasáže.²¹⁹

4.5.4. Shrnutí

Katolické školství v Čechách doby předbělohorské mělo značně roztržité charakter. Ucelený systém nabízel pouze postupně budované latinské školství jezuitské, opírající se o řádovou normu *Ratio studiorum*. I ta podobně jako řády školství utrakvistického čerpala z konceptu humanistické vzdělanosti, ale současně přitom zdůrazňovala, často prvoplánově více než latinské utrakvistické školství, konfesijní linii vzdělání. I z tohoto důvodu řada základních učebních textů pro tyto školy byla vytvářena výhradně příslušníky jezuitského řádu. Jezuitské školství disponovalo od počátku svého působení v Čechách poměrně dostatečným počtem vyučujících, protože vyučování na těchto gymnáziích zajišťovali členové řádu a ti měli povinnost se na výuce podílet. Jezuitské latinské školství rovněž počítalo s vyšší úrovní základní vzdělanosti žáků, kteří do něj vstupovali. Respektive předpokladem přijetí žáka na jezuitské gymnázium bylo zvládnutí základní gramotnosti na nižším stupni škol, což v rámci utrakvistického latinského školství nebylo striktně vyžadováno.

Specifickým fenoménem uplatňování katolického (jezuitského) modelu latinského školství bylo divadlo, vnímané nejen jako prostředek výuky studentů, ale také jako způsob ovlivňování širšího obyvatelstva, pro nějž byla část představení určena. V tomto smyslu můžeme hovořit o jezuitském školním divadle jako o jednom ze

²¹⁷ Tamtéž, s. 76-79

²¹⁸ O. FEJTOVÁ, *Schulbücher*, s. 184.

²¹⁹ K. BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka*, s. 81.

základních prostředků rekatolizace v Čechách. Ačkoliv divadlo se objevovalo i jako součást výuky v rámci protestantského školství a svým působením rovněž překračovalo rámec školního prostředí, jeho vliv v porovnání s jezuitským divadlem byl omezený. Jezuity propracovaný systém divadla a výuky deklamací, s nimiž se začínalo už u žáků v nejnižších gymnaziálních třídách, spojený navíc s cíleným výběrem her a úpravou divadelních textů, kdy docházelo především k jejich zjednodušování, přispěl k rychlému šíření popularity těchto veřejných vystoupení, a to i v předbělohorských převážně protestantských Čechách.²²⁰

Díky působení nově zformovaného katolického jezuitského školství ve druhé polovině 16. století byla v Čechách ještě v době předbělohorské vychována nová generace šlechtické mládeže, která zaujala významné politické posty v zemské i zeměpanské správě. Tito noví tvůrci stavovské i zemské politiky vytvořili silnou katolickou stranu navázanou na panovnický dvůr a následně se stali i hlavními aktéry stavovského povstání. To zahájilo nejen etapu třicetileté války, ale současně ukončilo v Čechách i období relativní náboženské tolerance.

Bez výsledků nezůstalo ani jezuitské vzdělávání mládeže z nižších společenských vrstev. Řada z těchto chlapců vstupovala do řádu. Jako jeho noví členové pak vytvářeli pevné zázemí působení jezuitů v Čechách. Jejich role se však mohla plně rozvinout až po porážce stavovského povstání, tj. v době pobělohorské, kdy se jezuité ocitali v prvních řadách rekatolizačního procesu v Čechách, ať už jako běžní kněží, misionáři, učitelé nebo na vyšších, politicky významných postech katolické církevní hierarchie.²²¹

---

²²⁰ Tamtéž, s. 86-103.

²²¹ Blíže k působení jezuitského řádu v procesu rekatolizace v Čechách I. ČORNEJOVÁ, *Tovaryštvo Ježíšovo*, s. 90-142.

Závěr

V Čechách vedle sebe existovaly v době předbělohorské dva základní systémy latinského školství, které se lišily svým konfesijním zaměřením. Na straně protestantské to byly latinské školy utrakvistické, fungující pod centrálním dozorem univerzity, a na straně katolické postupně budovaná gymnázia jezuitská, jejichž jednotnou správu i chod zajišťovalo vedení řádu. Obě soustavy škol vytvářely zázemí pro ideové působení obou konfesijních proudů, na jejichž základě se vymezovaly i hlavní politické síly v zemi – strana katolická spojená s panovnickým dvorem a proti ní stavovská utrakvistická opozice, jejíž oporou byli nejen příslušníci panského a rytířského stavu, ale i královská města, jako samostatný stav. Konfesijně definované školy však nabízely jednotlivým nábožensko-politickým silám prostor nejen pro ovlivňování nastupujících generací obyvatel, ale prostřednictvím náboženského vzdělávání podporovaly i formování a upevňování nejsilnějších konfesijních proudů v zemi.

Komparace obou základních systémů latinských škol v předbělohorských Čechách odhalila hlavně řadu jejich společných znaků, ale také odlišnosti, které významně souvisely se zaměřením na jiné vrstvy společnosti i s ne zcela totožnými cíly obou školských systémů.

Tak především latinské utrakvistické školství vytvořilo ve sledovaném období skutečně ucelený systém zabezpečený regulovanou „rotací“ učitelů, navázaný na místní univerzitu a pokrývající do značné míry celé území království. Konkurenční katolické, respektive jezuitské školství se koncentrovalo pouze v některých oblastech Čech, především tam, kde ani husitství neporušilo kontinuitu katolického náboženského vývoje, tj. hlavně v jižních a západních Čechách, a dále také v zemském centru, jež ovšem mělo zásadní politický význam pro obě konfesijní křídla. Utrakvistické školy navíc poskytovaly ucelenou výuku, tj. od elementárních znalostí až po základy vzdělání charakteru univerzitního, zatímco jezuitská gymnázia předpokládala vstup žáků, kteří již byli vybaveni základní vzdělaností.

Odlišné bylo i zázemí vyučujících. V jezuitských latinských školách zabezpečovali výuku příslušníci řádu, kteří ve sledovaném období museli všichni povinně procházet pedagogickou praxí. Výhodou tohoto systému byl sice dostatek vyučujících, nevýhodou však okolnost, že se na výuce podíleli zejména mladí příslušníci řádu bez větších zkušeností a také jedinci bez základních předpokladů pro tuto profesi. Díky tomu mohla výuka vykazovat kolísavou úroveň. Latinské

utrakvistické školství mělo také zajištěno stálý příliv nových vyučujících, tj. absolventů pražské univerzity, kteří byli pro školy vybíráni a jejichž činnost na školách, kde působili, byla pravidelně ze strany univerzity kontrolována. I tyto školy se ale potýkaly s odlivem učitelů, kteří především z ekonomických důvodů opouštěli školství a zajišťovali se sňatky v městském prostředí, kde se buď věnovali některým živnostem, nebo vstupovali do služeb městské správy.

Do značné míry odlišné bylo také sociální složení žáků obou typů konfesijních latinských škol. Utrakvistické školství se koncentrovalo především na mládež, respektive chlapce z městského prostředí. Pro řadu z nich pak absolutorium školy představovalo základ pro studia univerzitní a to jak doma, tak na protestantských univerzitách v zahraničí. Jezuitské školy se naopak orientovaly na mládež z prostředí šlechtického či naopak z chudších vrstev městského i venkovského obyvatelstva. Pro nižší společenské vrstvy představovala možnost získat vzdělání na jezuitském gymnáziu i šanci na celkový společenský vzestup. Tato motivace hrála sice roli i u části měšťanské mládeže, která absolvovala utrakvistické latinské školy, ale pro jejich absolventy vytvářelo vzdělání spíše jen předpoklad začlenění do městské komunity. Frekventanti jezuitských gymnázií také mohli pokračovat po jejich absolvování ve studiu na univerzitě, ale tuto možnost celkově využívali méně než studující utrakvistických latinských škol. Důvodem byla i skutečnost, že pokud chtěli v době předbělohorské studovat na univerzitě katolického konfesijního zaměření, museli odejít do zahraničí.

Co se týká vlastního obsahu i formy vzdělání poskytovaného oběma typy latinských škol, tak oba systémy se opíraly o základy humanistické vzdělanosti a o náboženské zázemí. Utrakvistické školy však kladly větší důraz na sepětí s praxí, takže ve výuce byla více zdůrazněna role předmětů jako např. matematiky. Rovněž používané učební texty se na obou školách lišily. Utrakvistické školy vycházely více z učebnic rozšířených v evropském latinském protestantském (především luteránském) školství, zatímco jezuitská gymnázia založila výuku více na učebnicích sestavených jednotlivými členy řádu. Vyučování pak v obou systémech využívalo jako základní metodu memorování. V rámci výuky však utrakvistické školy kladly přece jen větší důraz na kulturu písemnou, což ústilo v masivní latinskou literární produkci učitelů i žáků. Naopak výuka na jezuitských gymnáziích se jeví jako více interaktivní a zdůrazňující rétorické schopnosti žáků. Všechny zmíněné odlišnosti obou srovnávaných procesů

výuky však nelze chápat jako protikladné tendence, ale spíše jako akcenty na určité prvky výuky, které se však uplatňovaly v obou typech škol.

Do fungování obou konfesijních systémů latinského školství zasáhly v Čechách události bělohorské a následná rekatolizace země. Tento vývoj násilně ukončil další existenci utrakvistických latinských škol a současně vytvořil prostor pro rozvoj katolického gymnaziálního školství, na němž se vedle jezuitského řádu nově začali více podílet i další řády. Pobělohorské monokonfesijní školství pak ve formě i obsahu výuky překvapivě navazovalo na tradici a zkušenosti obou předbělohorských systémů.

Soupis literatury:

- BERÁNEK Karel (ed.), *Manuál rektora se jmény studentů zapsaných v ztracené matrice Univerzity Karlovy v Praze v letech 1560-1582 II*, Praha: Univerzita Karlova, 1981
- BOBKOVÁ – VALENTOVÁ Kateřina, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha: Karolinum, 2006, ISBN 80-246-1082-5
- BOHATCOVÁ Mirjam, *Česká kniha v proměnách staletí*, Praha: Panorama, 1990, ISBN 80-7038-131-0
- ČORNEJOVÁ Ivana, *Jezuitské školství a Jan Amos Komenský*, in: *Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému*, Praha: Karolinum, 1990, s. 74-86
- ČORNEJOVÁ Ivana *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha: Mladá fronta, 1995, ISBN 80-204-0471-6
- DVORSKÝ František, *Paměti o školách českých*, Praha: Fr. A. Urbánek, 1886
- FAULSTICH Werner, *Medien zwischen Herrschaft und Revolte*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1998, ISBN 3-525-20787-5
- FEJTOVÁ Olga, *Formování správy raně novověkých měst pražských jako „demokratizační“ proces?*, Český časopis historický 108, 2010, s. 615-636, ISSN 0862-6111
- FEJTOVÁ Olga, *Schulbücher in den bürgerlichen Bibliotheken Prags als Indiz für die bürgerliche Bildung in der Frühen Neuzeit*, in: Monika WITT – Wojciech KUNICKI (edd.), *Bildung. Facetten der wissenschaftliche Kommunikation*, Nysa: Oficyna Wydawnicza PWSZ w Nysie, 2007, s. 177-191, ISBN 978-83-60081-18-1
- FEJTOVÁ Olga – PEŠEK Jiří, *Gramatiky a slovníky v měšťanských knihovnách před Bílou horou*, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR 10/2, 1993, s. 339-368, ISBN 80-7050-175-8
- FEJTOVÁ Olga – PEŠEK Jiří, *Recepce díla Erasma Rotterdamského v měšťanském prostředí v Čechách na přelomu 16. a 17. století*, Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR 17, 2001-2002, s. 13-28, ISBN 80-7050-429-3
- HEJNIC Josef, *Antika a latinská humanistická literatura v Čechách od konce doby husitské do 18. století*, in: *Antika a česká kultura*, Praha: Academia, 1978, s. 220-237
- HEJNIC Josef, *Českokrumlovská škola v době rožmberské*, Praha: Academia, 1972 (=Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd 82/2)
- HEJNIC Josef, *Jáchymovská škola v 16. století. Problémy a úkoly*, Sborník Národního muzea A 40/1, 1986, s. 29-40, ISSN 0036-5335
- HEJNIC Josef, *Latinská škola v Plzni a její postavení v Čechách (13.-18. století)*, Praha: Academia, 1979 (=Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd 89/2)
- HLAVÁČEK Petr, *Matthaeus Meisner (+ cca 1600) – rektor městské školy v Chomutově. (Etuda k dějinám konfesionalizace česko-saského prostoru)*, in: *Comotovia 2005. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 400 let vykoupení Chomutova z poddanství (1605-2005)*, Chomutov: Město Chomutov, 2006, ISBN 80-86971-20-1
- HOJDA Zdeněk – VLNAS Vít, *Cesty a cestovatelé v raném novověku*, Litoměřice: Muzeum Litoměřice, 1994, ISBN 8090082750

- HOLINKOVÁ Jiřina, *Městská škola na Moravě v předbělohorském období. Příspěvek ke kulturním dějinám Moravy*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967
- HOLÝ Martin, *Soukromá škola Matouše z Chotěřiny v Praze a její šlechticí žáci*, in: *Cestou dějin. K poctě prof. Svatavy Rakové II.*, Praha: Historický ústav, 2007, s. 159-184, ISBN 978-80-7286-112-5
- HOLÝ Martin, *Vliv luterské reformace na rozvoj partikulárního školství ve vedlejších zemích České koruny v 16. století*, in: Lenka BOBKOVÁ – Jana KONVIČNÁ (edd.), *Korunní země v dějinách českého státu IV. Náboženský život a církevní poměry v zemích Koruny české ve 14. – 17. století*, Praha: Casablanca – Filozofická fakulta UK, 2009, s. 159-184, ISBN 978-80-903756-9-7 a 978-80-7308-265-9
- HOLÝ Martin, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a v první třetině 17. století*, Folia Historica Bohemica 21, 2005, s. 111-210, ISSN 0231-7494
- HOLÝ Martin, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*, Praha: Historický ústav, 2010, ISBN 978-80-7286-166-8
- HRUBEŠ Jiří – ŠTRAUS Jiří, *Knihtisk pomocníkem pedagogického pokroku. Tištěné školské řady v předbělohorských Čechách*, in: Lubomír VEBR (ed.), *Knihtisk a Universita Karlova*, Praha: Univerzita Karlova, 1972, s. 147-176
- JANÁČEK Josef, *České dějiny – Doba předbělohorská I/2, (1526-1547)*, Praha: Academia, 1984
- JANÁČEK Josef, *Předbělohorská doba v českých dějinách*, Folia Historica Bohemica 11, 1987, s. 27-40, ISSN 0231-7494
- JUNG Martin H., *Philipp Melanchthon und seine Zeit*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010, ISBN 978-3-525-55006-9
- KÁDNER Otakar, *Vývoj a dnešní soustava školství II*, Praha: Sfinx, 1929
- KOLDINSKÁ Marie, *Šlechtické školy v předbělohorských Čechách*, in: *Život na šlechtickém sídle v 16. – 18. století*, Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta UJEP v Ústí nad Labem, 1992, s. 217-222, ISBN 80-7044-336-7
- KOPECKÝ Milan, *Literární dílo Mikuláše Konáče z Hodiškova*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962
- MAAG Karin Y., *Melanchthon in Europe. His Work and Influence beyond Wittenberg*, Carlisle, Cumbria, UK: Paternoster, 1999, ISBN 0-85364-976-6
- MACEK Josef, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha: Argo, 2001, ISBN 80-7203-265-8
- MARTÍNEK Libor, *Latinská humanistická škola v 16. století na Krnovsku*, in: *Sborník bruntálského muzea*, 2003, s. 41-52, ISSN 1801-2205
- MOLNÁR Amedeo, *Českokobratrská výchova před Komenským*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956
- NEŠKUDLA Bořek, *Sociální struktura a regionální původ učitelů partikulárních škol v kraji Hradeckém a Chrudimském 1550-1622*, Acta Universitatis Carolinae - Historia Universitatis Carolinae Pragensis 33-34/1-2, 1993-1997, s. 77-96, ISSN 0323-0562
- NEŠKUDLA Bořek, *Učitelé školy u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v předbělohorském období*, Acta Universitatis Carolinae - Historia Universitatis Carolinae Pragensis 47/1-2, 2007, s. 99-116, ISSN 0323-0562

- PALACKÝ František, *Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na začátku 17. století*, Československý časopis historický 18, 1970, s. 345-370, ISSN 0045-6187
- PÁNEK Jaroslav, *Soužití z nezbytnosti a jeho meze. Česká náboženská tolerance na přelomu středověku a novověku*, Dějiny a současnost 19/4, 1997, s. 13-18, ISSN 0418-5129
- PEŠEK Jiří, *Kultura českých předbělohorských měst (1547-1620)*, in: Jaroslav PÁNEK (ed.), *Česká města v 16.-18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990*, Praha: Historický ústav ČSAV, 1991, s. 203-214, ISBN 80-85268-06-X
- PEŠEK Jiří, *Manuál rectora Curia-Dvorského: kniha záhadná*, Acta Universitatis Carolinae - Historia Universitatis Carolinae 26/1, 1986, s. 97-108, ISSN 0323-0562
- PEŠEK Jiří, *Martin Bacháček z Nauměřic, rektor univerzity pražské*, Acta Universitatis Carolinae - Historia Universitatis Carolinae Pragensis 19/1, 1979, s. 73-94, ISSN 0323-0562
- PEŠEK Jiří, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620 (Všední dny kulturního života)*, Praha : Karolinum, 1993, ISBN 80-7066-789-3
- PEŠEK Jiří, *Pražská univerzita a městské latinské školy*, in: Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1348-1990. I.*, Praha: Univerzita Karlova, 1995, s. 219-226, ISBN 80-7066-968-3
- Jiří PEŠEK, *Pražská univerzita, městské latinské školy a měšťanské elity předbělohorských Čech (1570-1620)*, Český časopis historický 89, 1992, s. 336-355, ISSN 0862-6111
- PEŠEK Jiří, *Univerzitní správa městských latinských škol v Čechách a na Moravě na přelomu 16. a 17. století*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 30/2, 1990, s. 41-58, ISSN 0323-0562
- PEŠEK Jiří, *Výuka a humanismus předbělohorské doby*, in: Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1348-1990. I.*, Praha: Univerzita Karlova, 1995, s. 227-239, ISBN 80-7066-968-3
- PEŠEK Jiří – SVATOŠ Michal, *Sociální důsledky akademické peregrinace v českých zemích druhé poloviny 16. století*, in: *Poceta Josefu Petráňovi*, Praha: Historický ústav Československé akademie věd, 1991, s. 231-243, ISBN 80-85268-05-1
- PEŠEK Jiří - ŠAMAN David, *Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí*, Ústecký sborník historický 1983, s. 173-218, ISSN 0231-9349
- PETRÁŇ Josef et al., *Dějiny hmotné kultury II/2*, Praha: Karolinum: Ministerstvo kultury ČR, 1997, ISBN 80-7184-086-6
- POLEHLA Petr, *Jezuitské divadlo ve službě zbožnosti a vzdělanosti*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011, ISBN 978-80-87378-81-6
- STUPPERICH Robert, *Philipp Melanchthon. Gelehrter und Politiker*, Göttingen: Muster-Schmidt, 1996, ISBN 3-7881-0147-4
- SVATOŠ Michal, *Děti ve školských rádech partikulárních škol pražských měst předbělohorského období (16. a počátku 17. století)*, Documenta Pragensia 31, 2012, v tisku, ISSN 0231-7443
- SVATOŠ Michal, *Škola na Vraclavi*, in: *Vraclav – genius loci jednoho místa. Příspěvky ze symposia konaného na Vraclavi dne 11. října 2001*, Vysoké Mýto: Okresní muzeum Vysoké Mýto, 2002, s. 38-51, ISBN 80-238-9692-X

- ŠAFRÁNEK Jan, *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů I.*, Praha: František Řivnáč, 1913
- ŠIMEČEK Zdeněk, *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2002, ISBN 3-447-04507-8
- ŠMAHEL František, *České humanistické a renesanční studium v roce 1961*, Československý časopis historický 11, 1963, s. 62-69, ISSN 0045-6187
- ŠMAHEL František, *Přehled českého bádání o renesanci a humanismu*, Československý časopis historický 9, 1961, s. 265-279, ISSN 0045-6187
- ŠMAHEL František, *Svoboda slova, svatá válka a tolerance z nutnosti v husitském období*, Český časopis historický 92, 1994, s. 644-679, ISSN 0862-6111
- ŠMAHEL František – TRUC Miroslav, *Studie k dějinám Univerzity Karlovy v l. 1433-1622*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 4/2, 1963, s. 7-46, ISSN 0323-0562
- ŠTVERÁK Vladimír, *Dějiny pedagogiky I.*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982
- TRUHLÁŘ Antonín – HRDINA Karel – HEJNIC Josef – MARTÍNEK Jan, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě V*, Praha: Academia, 1966-1982
- VALENTOVÁ-BOBKOVÁ Kateřina, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha: Karolinum 2006, ISBN 80-246-1082-5
- VANIŠOVÁ Dagmar, *Literáti latinského kůru v Lounech před rokem 1620*, Sborník Okresního archivu v Lounech 1, 1985, s. 43-48, ISSN 1210-3675
- VOIT Petr, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha: Libri, 2006, ISBN 80-7277-312-7
- VOREL Petr, *Velké dějiny zemí Koruny české VII. 1526-1618*, Praha – Litomyšl: Paseka, 2005, ISBN 80-7185-648-7
- WINTER Zikmund, *Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské*, Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1897
- WINTER Zikmund, *Zlatá doba měst českých*, Praha: J. Otto, 1913
- WINTER Zikmund, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v století XV. a XVI.*, Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901
- WINTER Zikmund, *Život církevní v Čechách II*, Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1895-1896

Elektronické zdroje:

ČAPKOVÁ Michaela, *Rodina jako hodnota v Jednotě bratrské*, bakalářská práce, Univerzita Pardubice [on line], Pardubice 2009, [cit. 2. března 2012]. Dostupné na WWW:

<<http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/33361/1/Rodina%20jako%20hodnota%20v%20Jednot%C4%9B%20bratrsk%C3%A9.pdf>>.

MAŇAS Vladimír, *Hudební aktivity náboženských korporací na Moravě v raném novověku*, disertační práce, Masarykova univerzita v Brně [online], Brno 2008, [cit. 20. července 2011]. Dostupné na WWW:<http://is.muni.cz/th/13678/ff_d/disertace.pdf>.